

DALIUS VILIŪNAS

UŽMIRŠTIEJI APŠVIETOS EPOCHOS
PEDAGOGIKOS IR MOKYKLŲ SILUETAI

Bajoro ugdymas XVIII a. pabaigoje–XIX a. pradžioje
Marijampolės marijonų mokykloje

Ivadas. Lietuvos mokyklų istorijos esminiai faktai yra neblogai žinomi. Gana plačiai tyrinėta pedagoginės minties raida, jos epochos, procesai. Tai rekonstruojama kaip faktais pagrįstas, nuoseklus naratyvas, dėl kurio iš esmės nesiginčijama. Vis dėlto manome, kad baigtinė, mažėjanti dar nepaliestų istorinių detalių, netyrinėtų tekstų aibė tebėra pirminis šios svarbios lituanistikos šakos – Lietuvos švietimo istorijos – rūpestis.

Straipsnio uždaviniai – naujomis detalėmis papildyti duomenis apie Lietuvos mokyklas ir Apšvietos epochos pedagogiką XVIII–XIX a. sandūroje. Lenkijos, taip pat mūsų mokslininkų, pirmiausia Jono Račkausko, Meilės Lukšienės, monografijose ir studijose šio laikotarpio mokyklų bei ugdymo minties Lietuvoje ištirtumas yra nemenkas, proporcingas Apšvietos laikotarpio istorinei reikšmei. Tiesioginis šiame straipsnyje gvildinamas objektas – vienuolių marijonų Marijampolės mieste įsteigta viešoji mokykla. Jos aplinkoje kurti ir funkcionavę diskursai leidžia rekonstruoti keletą platesnių, Lietuvos kultūros ir švietimo tyrėjų darbuose nenagrinėtų reiškinių. Būtent švietėjišką vaikystės sampratą, smulkiosios bajorijos lavinimo praktiką ir jo idealus paskutiniame XVIII a. ketvirtyje–XIX a. pradžioje, jie suteikia galimybę kelti hipotezes apie šio luomo pasaulėvaizdžio regioninius bruožus. Ligšiolinių Lietuvos švietimo, mentaliteto raidos tyrinėjimų kontekste pastarieji dalykai yra svarbūs ir įdomūs dėl keleto priežasčių.

Yra įsitvirtinusi nuomonė, jog didžiulis dvasinis proveržis Lietuvos kultūros istorijoje – Apšvieta¹ – buvo žadinamas ir vykdomas valdančiojo,

¹ Iš esmės sutariama, jog chronologinės šios kultūrinės epochos ribos Lietuvoje – XVIII a. vidurys–XIX a. pirmoji pusė.

įtakingojo elito, trumpai tariant, pateiktas iš viršaus. Tyrinėta organizacinė veikla, nagrinėtas kūrybinis palikimas Stanisława Konarskio, Antonijo Poplawskio, Grzegorz Píramowicziaus, Hugono Kołłątajaus, Ignoto Masalskio, Michała Bzostowskio, Kazimiero Narbuto, daugelio kitų Abiejų Tautų Respublikos įžymių veikėjų, kurie skleidė pažangias Vakarų teoretikų, filosofų koncepcijas, pritaikė jas krašto edukacijai. Šie didelio vakarietiško išsilavinimo asmenys parengė bei įgyvendino Abiejų Tautų Respublikos švietimo reformą, turėjusią išskirtinę reikšmę ir mastą Europos kontekste.

Straipsnyje pristatomi XVIII a. antrojoje pusėje–XIX a. pradžioje užrašyti tekstai lig šiol nebuvo tyrinėti. Jie sukurti ne minėto intelektualio elito viršūnėse, bet periferijoje, atokios provincijos mokykloje, etniniu, kalbiniu, socialiniu, geografiniu požiūriu grynai lietuviškoje terpėje. Jie buvo adresuoti ne įtakingiems didikams, ne švietimo reformatorių salonams, bet eiliniams mokymu ir lavinimu besirūpinantiems piliečiams. Taigi jie kalba apie Apšvietos pedagoginių nuostatų skverbimąsi ir plitimą platesniuosiuose Lietuvos visuomenės sluoksniuose lemtingame Abiejų Tautų Respublikos istorijos periode. Šis menkai tyrinėtas klausimas yra reikšmingas ir kiek kitu, dar siauresniu aspektu. Užnemunės, regiono, atlikusio itin svarbų vaidmenį vadinamojo Tautinio atgimimo ir modernios lietuvių nacijos formavimosi procese, sociokultūrinis gyvenimas iki pat XIX a. antrosios pusės yra beveik visiškai nežinomas. XVIII a. Užnemunė – ne tik švietimo istorijos, bet ir apskritai literatūrinės veiklos, Lietuvos socialinės ar politinės minties, luominės, tautinės, politinės savimonės istorijos požiūriais – tikra niekieno žemė². Pirmuoju Užnemunės (Suvalkijos) literatu vis dar tebelaikomas Antanas Tatarė (1805–1889). Stinga ne tik literatūros kūrinių, bet apskritai dokumentų, atskleidžiančių socialiniu požiūriu savitos šio regiono visuomenės mentalitetą ankstyvuju jos raidos etapu; nedisponuojama memuaristiniais, epistoliariniais ar kitais šaltiniais, kurie leistų pamatyti kryptingesnės kultūrinės veiklos pėdsakus. Straipsnyje stengiamasi kiek užglaistyti šią spragą.

Mokslinėje literatūroje, dabartinėje istoriografijoje (juolab apžvalginio pobūdžio darbuose) Marijampolės marijonų pasaulietinė mokykla, veikusi

² Švietimo istorijos tyrėjai remiasi statistinėmis nuotrupomis: „Socialine mokinių sudėtimi visoje Augustavo gubernijoje ypač išsiskiria Marijampolės apskritis. 1852 m. visose penkiose Augustavo gubernijos apskrityse mokėsi 923 valstiečiai, iš kurių 520 Marijampolės apskrityje“ Žr.: M. Lukšienė, *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje*, Vilnius, 1970, p. 432.

paskutiniame XVIII a. ketvirtyje–XIX a. pradžioje, nėra minima. Padrikų, faktografinio pobūdžio duomenų apie ją pateikė Jonas Totoraitis „Sūduvos – Suvalkijos istorijoje“ (Kaunas, 1938). Totoraičio pateiktoji informacija istorikams nesuteikė galimybės susidaryti aiškesnio vaizdo apie šį didžiulį švietimo centrą, o kartais netgi klaidino. Antai Meilė Lukšienė, pasirem-dama Totoraičiu, klaidingai nurodė Marijampolėje egzistavus tik parapinę mokyklėlę, rengusią kandidatus į dvasininkus³.

Marijampolė lig šiol nebuvo minima tarp reikšmingesnių XVIII a. edu-kacijos centrų Lietuvos regionuose, pvz., Kauno, Varnių, Kražių, Raseinių ar Kėdainių. Taigi bent minimalus straipsnio uždavinys (be keliamų kul-tūrologinio pobūdžio hipotezių) – patikslinti, papildyti XVIII a. mokyklų „žemėlapi“.

1. MARIJONŲ EDUKACINĖ INICIATYVA

Yra įsitvirtinęs pripažintas ir neginčijamas vertinimas, kad Eduka-cinė komisija (1773–XIX a. pradžia), *de facto* pirmoji švietimo ministerija Europoje, buvo labai pažangi institucija, pašalinusi sustabarėjusią jėzuitų lavinimo sistemą. Jau amžininkai Edukacinę komisiją vadino paskutiniu inkaru, galinčiu suturėti bedugnėn riedančią Abiejų Tautų Respubliką. Gal ne visai pagrįstai viltasi, kad esminė, centralizuota švietimo reforma taps ne tik dvasinio, bet ir socialinio, netgi ekonominio valstybės atsinaujinimo šaltiniu. Edukacinė komisija iškėlė ambicingus švietimo moderninimo, suvalstybinimo, supasaulietinimo, pilietinio sąmoningumo ugdymo už-davinius. Tačiau objektyvios aplinkybės, pirmiausia kvalifikuotų moky-tojų trūkumas vertė remtis sena lavinimo institucijų struktūra, turimais intelektualiais ištekliais. Pirmiausia pasinaudota paslaugomis vienuolių, kurios nuo seno darbavosi pasaulietinio mokymo srityje. Edukacinės ko-misijos sutikimu Lietuvos vidurinio lygio mokyklos atiteko vienuolijoms: Ukmergės, Panevėžio, Raseinių, Lydos ir Ščiučino mokyklos – pijorams; Barūnų (Gudija) ir Padubysio vidurinės mokyklos – bazilijonams Gardi-no – dominikonams; Dotnuvos, Troškūnų, Telšių – bernardinams; Kauno

³ „Užnemunėje dar veikė parapinės mokyklos prie vienuolynų. Kaip ir kitur Lietuvoje, jos laikėsi dar XVIII a. programų, dažniausiai stengdamosi paruošti kandidatus į dvasininkus arba bažnyčios patarnautojus. [...] Žymiausia tokia vienuolyno mokykla Užnemunėje buvo Marijampolės marijonų mokykla, įsikūrusi ten 1758 m“. Žr.: M. Lukšienė, *Lietuvos švietimo istorijos bruožai...*, p. 85.

ir Kaltanėnų – pranciškonams; Kražių – karmelitams. Užnemunėje (arba Suvalkijoje) ir Dzūkijoje aukštesnis už parapiinį mokymas buvo patikėtas dominikonams, rezidavusiems Merkinėje (čia jie perėmė jėzuitų vienuolyną), Virbalyje ir Seinuose. Pastaruosiuose dviejuose miesteliuose veikė žemesnio lygio vidurinės (kaip tuomet vadinta paapygardinės, arba apygardėlinės, – lenk. „szkoła podwydziałowa“) mokyklos, pavaldžios Merkinės apygardinei mokyklai („szkoła wydziałowa“). Jas visas turėjo kontroliuoti Edukacinei komisijai pavaldus Vilniaus universitetas (pervadintas į Vyriausiąją Lietuvos mokyklą).

XVIII a. devintajame dešimtmetyje šios Lietuvos dalies mokyklos patyrė turinčios konkurentą, lig tol negirdėtą, nedalyvavusį viešajame švietime – marijonus. Iki 1782 m. marijonai nebuvo visiškai savarankiška vienuolija, jų kapitulų posėdžiams vadovaudavo pranciškonų (vadinamųjų reformatų atšakos) atstovas, vienuolija laikėsi pranciškonų Švč. Marijos dešimties dorybių regulos⁴. Marijonų tokia situacija netenkino. 1782 m. susirinko savarankiška kapitula, kurioje buvo nutarta vienuolijos veiklą ryžtingai nukreipti į liaudies švietimą ir misijas. Lietuvoje tuo metu buvo trys marijonų rezidencijos – Rasnoje (dabartinės Gudijos teritorijoje), Miroslave (Alytaus rj.) ir Marijampolėje (ji turėjo filialą Igliaukoje). Šie vienuolynai tuomet jau turėjo parapines mokyklėles, kurias, matyt, nutarta patobulinti ir išplėsti. 1783 m. Merkinės dominikonų apygardinės mokyklos mokytojai (tų laikų terminija – „profesorai“) pradėjo skųstis Edukacinės komisijos vadovybei, kad jiems daro žalą Miroslovo ir Marijampolės mokyklos, turinčios po kelias klases. Esą šios mokyklos buvo atidarytos be Komisijos žinios⁵. Skundai nebuvo rezultatyvūs; Komisijos įgaliotiniai dominikonams liepė tvarkytis patiems. Išlikęs 1785 m. nurodymas Merkinės dominikonams „pranešti Miroslovo marijonams, kad jie gali laikyti tik parapijos mokyklą“⁶. 1789 m. Miroslovo marijonų mokyklos duomenys vėl

⁴ 1786 m. popiežius Pijus VI patvirtino nuosavą marijonų regulą ir konstituciją, suteikė privilegijas, kurias turėjo savarankiškos vienuolijos. Marijonai buvo mažytė ir, lyginant su kitomis, neturtinga vienuolija. 1772 m. Abiejų Tautų Respublikoje veikė 27 vienuolijos, turėjusios 500 rezidencijų, 18 000 vienuolių. Marijonų tuo metu Lietuvoje ir Lenkijoje buvo tik 109 nariai (in: *Zakony męskie w Polsce w 1772 roku*, Lublin, 1972, p. 155).

⁵ *Raporty generalnych wyzitorów szkół Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim 1782–1792*, Wrocław–Warszawa, 1974, p. 108.

⁶ T. Wierzbowski, *Szkoły parafialne w Polsce i na Litwie za czasów Komisji Edukacji Narodowej 1773–1794*, Kraków, 1921, p. 216.

byloja turėjus platesnę, parapinėms mokyklėlėms nebūdingą programą, apimančią ir lotynų kalbos dėstymą⁷.

Vienuolynas Marijampolėje pradėjo veikti 1758 m. Įsteigtas ir remiamas grafų Butlerių, netrukus jis tapo viena svarbiausių marijonų rezidencijų. Ordino konstitucija, be kitų vienuolius įpareigojančių uždavinių (skleisti Dievo Motinos garbę, melstis už mirusiųsias), numatė ir liaudies švietimą. Buvo viena aplinkybė, iš pradžių galėjusi kliudyti pirmiesiems Marijampolės vienuoliams vykdyti minėtą pareigą – jie buvo čekų ir gudų kilmės asmenys. Netrukus jie lietuviškai pramoko⁸, be to, į vienuolyną stėjo vietiniai gyventojai – lietuviai. Taigi manytina, kad apie 1770 m. arba dar anksčiau prie vienuolyno jau turėjo veikti viešoji mokykla, pradėjusi šviečiamąjį darbą lig tol „necivilizuotose“ apylinkėse, reliatyviai neseniai apgyvendintose, atkariautose iš Sūduvos dykros. Uždara, kaip dabar sakytume, „profesinė“, mokykla Ordino naujokams čia atsirado dar anksčiau. 1767 m. buvo įsteigta vadinamoji „filosofijos studija“; joje dvasininko ateitį pasirinkusiesiems dėstyta įvairios disciplinos – logika, fizika, metafizika, kosmologija. Išlikęs 1767 m. Marijampolėje rašytas lotyniškas filosofijos rankraštis – paskaitų kursas „Senoji ir naujoji filosofija“, skirtas, kaip nurodyta antraštėje, „mokslo trokštantiems alumnams“. Be minėtų disciplinų, matyti, kad novicijai buvo supažindinami net su moderniomis psichologijos teorijomis, dėstyta anatomija, fiziologija (pvz., aiškinta kraujo apytaka, nervų struktūra)⁹. „Mokslų trokštantys alumnai“ turėjo būti jau pakankamai apsišvietę, pasiruošę aukštesniam lavinimui, išmokę lotynų kalbą. Tad tikėtina, kad vienuoliai mokomąją veiklą pradėjo vos įsikūrę Marijampolėje. Matome, kad marijonai šiame mieste potencialiai galėjo vadovauti kolegijos lygio mokyklai, dėstyti filosofijos ir teologijos kursus.

A. Šidlausko manymu, po Merkinės dominikonų skundų, Edukacinės komisijos vizitacijų 1783 m. Marijampolės viešoji mokykla buvo uždaryta, palikta tik pradinė¹⁰. Tačiau papildomi archyvinės medžiagos tyrimai bei Totoraičio pateikta informacija rodo, kad vienuoliai iš tiesų mokyklos neuždarė arba ją netrukus savavališkai atkūrė. Kauno mokyklos rektorius

⁷ *Ibid.*

⁸ J. Totoraitis, *Sūduvos Suvalkijos istorija*, Kaunas, 1938, p. 426–434.

⁹ R. Plečkaitis, *Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje*, Vilnius, 1975, p. 258.

¹⁰ A. Šidlauskas, „Vidurinės mokyklos Lietuvoje XVIII a. pabaigoje“, in: *Iš Lietuvos kultūros istorijos*, kn. 4, Vilnius, 1964, p. 126.

Vieličkos 1792 m. vasario 23 d. laiške rašoma: „Prieš kurį laiką skundėsi Virbalio kunigai dominikonai, rašydami, kad kunigai marijonai Marijampolėje, 4 mylios nuo Virbalio ir tiek pat nuo Kauno, vėl atidarė normalias mokyklas (*normalne szkoły*) bei atplėšė daug studentų ir iš Virbalio, ir iš Kauno“¹¹. Laiške pranešama, kad Marijampolės marijonai yra informuoti, jog gali turėti tik parapines, o ne „normaliąsias“ mokyklas. Galutinis šios bylos sprendimas esąs atiduotas vyskupui Ignotui Masalskiui, Edukacinės komisijos pirmininkui. Netrukus į Masalskį kreipėsi marijonų provincijolas, čekų kilmės kunigas J. Mraasas. Jis 1792 m. kovo 12 d. laiške nurodė, kad yra gavęs Edukacinės komisijos perspėjimą dėl Marijampolės mokyklos. Esą toji mokyklėlė yra toli nuo apygardos mokyklų; ji buvo įkurta tik tam, kad atliktų parapines pareigas, „įtiktų dvarininkų pageidavimams“ ir šviestų liaudį: „Dabar [marijonų provincijolas] važiuoja į Marijampolę, kad apie visa tai galėtų duoti išsamesnį pranešimą“¹². Deja, šis pranešimas nėra išlikęs (arba nėra rastas). Aišku tik tiek, kad tąsyk marijonai „normalaus“ mokymo neatsisakė ir toliau „darė žalą“ konkurentėms Užnemunės mokykloms. Įpusėjęs naujiems mokslo metams, Virbalio dominikonų mokyklos prefektas vėl skundėsi minėtam Kauno apygardos rektoriui, kad marijonai Marijampolėje turėtų parapijos mokyklą yra pavertę „lotyniška“, padalijo ją į kelias klases ir nuo 1791 m. turi daugiau kaip 100 mokinių, taip daro nuostolį kaimyninėms, ypač Virbalio, mokykloms¹³.

Kaip liudija J. Totoraičio publikuota medžiaga, Marijampolės marijonai įkvėpė dar keletą parapinių, žemiausio lygio mokyklėlių, vadinamųjų bakalorijų steigimą (Sasnavoje, Igliaukoje ir Adomiškėse). Kalbant apie Marijampolės lavinimo įstaigą pažymėtina, kad vien pateiktas mokinių skaičius (daugiau kaip 100) neabejotinai rodo, jog ji buvo aukštesnio nei parapinio lygio. Tokių didelių parapinių mokyklų Abiejų Tautų Respublikoje apskritai nebuvo. Ji priskirtina paapygardinių mokyklų tipui. Ši teiginį grįstų teiginys, kad Marijampolės marijonai gebėjo konkuruoti su paapygardine Virbalio mokykla, turėjusia 6 skyrius (1786 m. Virbalyje mokėsi 72 mokiniai, 1790 m. – 107 mokiniai)¹⁴. Virbalio dominikonų viršininko raporte minimos marijonų „klasės“, kaip rodo archyviniai duome-

¹¹ VUB, f 2 (Čartoriskio fondas), DC112, l. nepažymėti.

¹² J. Totoraitis, *op. cit.*, Kaunas, 1938, p. 420.

¹³ *Ibid.*, p. 420.

¹⁴ *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 3, Vilnius, 1971, p. 793.

nys, turėjo tradicinius, įprastinius pavadinimus „infima“ ir „gramatika“. Be šių pradinių skyrių, kuriuose mokslai trukdavo bent ketverius metus, turėjo būti aukštesni. Jėzuitų vidurinėse mokyklose, iš kurių pavyzdį ėmė ir kitos vienuolijos, egzistavo penkios klasės, lotyniškai vadintos „infima“, „grammatica“, „syntaxis“, „poetica“ ir „rhetorica“. Kiekviena klasė turėjo atskirą mokytoją.

Iš pareigų paskirstymo, užfiksuoto 1799 m. marijonų vienuolijos kapituloje, matyti, kad Marijampolėje mokytojavo bent trys asmenys: Norbertas Nytzas, retorikos ir vokiečių kalbos mokytojas, „mokytojai teologai“ – Edvardas Paketuris, zakristijos ir bibliotekos vedėjas, ir Adomas Rimavičius, mokytojas dviejų klasių, kurių viena vadinosi „infima“, o antra – „gramatika“. „Iš to aišku, – teigia J. Totoraitis, kad ta mokykla turėjo tris ar keturias klases“¹⁵. Neabejotina, jog egzistavo ir retorikos klasė. Ši teiginį patvirtina nurodyta Nytzo pareigybė, o svarbiausia – išlikusi pasaulietinei mokyklai skirta retorikos pratybų medžiaga; ją šiame straipsnyje netrukus pristatysime. Vėlesni šaltiniai (1802 m.) pateikia dar vieno mokyklų mokytojo („professor scholarum“) – Mykolo Pietario pavardę. Be to, XVIII–XIX a. sandūroje dėstė Andrius Katilius¹⁶. Visi išvardyti marijonų mokytojai, išskyrus retorikos dėstytoją vokiečių Nytzą, buvo vietinės kilmės asmenys, lietuviai, ir, kaip rodytų pavardės, „išeiviai“ iš žemųjų luomų. E. Paketuris gimė Triobiškiuose, Marijampolės parapijoje, A. Rimavičius – Rimavičiuose, Vilkaviškio parapijoje, nežymių bajorėlių kilmės atstovas Katilius – Tarpučiuose, su Marijampolės miestu besiribojančiame kaime. Nė vienas paminėtų asmenų Lietuvos kultūros istorikams nėra žinomas, nebent tiek, kad Mykolas Pietaris, ilgametis vienuolyno vyresnysis (generolas), buvo rašytojo Vinco Pietario senelio brolis.

1794 m. Užnemunę užėmė Prūsijos kariuomenė, šiame krašte nutraukusi Lietuvos DK institucijų, taip pat ir mūsų pirmosios „švietimo ministerijos“ – Edukacinės komisijos veiklą. Tačiau „lotyniškoji“ Marijampolės mokykla veikė (nežinia, su pertraukomis ar reguliariai) visų administracinių bei karinių suiručių metu iki XIX a. antrojo dešimtmečio pabaigos. Totoraitis rašo: „Ta lotyniška mokykla dar ir toliau keletą metų gyvavo. <...> 1817 m. vėl yra paminėtas jos egzaminas ir įrašytos dvi lotyniškos mokinių prakalbėlės, kurių viena, prieš pradėdant kvotimą, kreipiasi į

¹⁵ J. Totoraitis, *op. cit.*, p. 437.

¹⁶ *Ibid.*, p. 434–442.

lankančius egzaminą garbingus ir maloningus klausytojus, kad paprastus ir ne per sunkius duotų klausimus, kita dėkoja meilingiems svečiams už malonų dalyvavimą ir palinksminimą, drauge atsiprašo, kad drebėdami stojo į egzaminą, ir drauge tikisi, kad ateityje būsią greitesni ir drąsesni“¹⁷. Totoraitis teigia, kad Lenkijos Karalystės valdžiai nustačius mokykloms naują programą marijonai su ja nesutiko. „Liko tik pradžios mokykla, o apie lotyniškąją jokių žinių nėra“¹⁸. 1818 m. vienuolyno vizitacijos aktuose nurodyta, jog jis iš mokyklos, esančios „jurisdikoje“ (vienuolynui priklausančioje miestelio dalyje), gauna kontribuciją. Taigi atrodo, kad šiais metais mokykla marijonams jau lyg ir nepriklausė. Tačiau 1820 m. rugpjūčio 26 d. Seinų vyskupijos kurija, atsakydama Augustavo vaivadijos komisijai į užklausimą apie mokyklas, rašė, kad Marijampolės apskrityje „pagal valdžios įsaką gerai organizuotos mokyklos yra marijonų Marijampolėje, Naumiestyje, Balbieriškyje, Sintautuose ir Plokščiuose“¹⁹. Marijonai vėliau egzistavusioje suvalstybintoje parapijos mokykloje dėstė ir toliau. Antai 1838 m. marijonų kapitulos protokole pažymėta, kad vienuolis Andrius Daukša, be kitų pareigų Marijampolės vienuolyne, yra „professor religionis in schola parochialis“²⁰.

Taigi istorinių šaltinių nuotrūpos atskleidžia, jog Marijampolės marijonų edukacinė iniciatyva truko ne mažiau kaip keturis penkis dešimtmečius ir, kaip rodo dominikonų skundai, apėmė didesniąją Užnemunės teritorijos dalį – nuo Virbalio iki Merkinės, „atplėšdavo studentus“ net iš Kauno. Marijampolėje nuo XVIII a. vidurio buvo nuolat sutelktas nemažas intelektualų – vienuolių marijonų būrys²¹, kuris turėjo galimybę prisidėti šviečiant ir ugdant kelias krašto gyventojų kartas.

Istorikai nevienareikšmiškai vertino pojęzuitines vienuolių vadovaujamas mokyklas. XVIII a. antrojoje pusėje Lietuvos švietimo provincijoje veikė daugiau kaip 30 vidurinio tipo mokyklų; trečdalis jų priklausė ankščiau išvardytoms „mokslingosioms“, t. y. ne kontempliatyvaus po-

¹⁷ *Ibid.*, p. 421.

¹⁸ *Ibid.*, p. 421–422.

¹⁹ *Ibid.*, p. 422.

²⁰ LCVA, f. 1676, ap. 1, b. 14, l. 1(2).

²¹ Klestėjimo laikotarpiu, t. y. XVIII a. paskutiniame ketvirtyje, Marijampolėje darbuodavosi iki 12 marijonų kunigų. Tik nežymi dalis šios vienuolijos narių neturėjo kunigo šventimų.

būdžio, o socialiai aktyvioms vienuolijoms (dominikonams, pranciškonomams bernardinams ir kt.). Šios mokyklos veikė naudodamosi Edukacinės komisijos metodine, finansine, administracine parama. Nors atlikdavo neginčijamai svarbų, nepakeičiamą vaidmenį, jos vis dėlto laikytos priešiškomis ambicingiems, radikaliems Komisijos sumanymams bei apskritai Apšvietos epochos idealams. Vienuoliai neva tenkina konservatyvios bajorijos tradicinio, „barokinio“ mokslinimo poreikius, todėl priskirtini „reakcionierių“, „obskurantų“ kategorijai. Antai A. Šidlausko teigimu, „Edukacinė komisija turėjo daug priešų. Jos priešais buvo įvairių vienuolių ordinais, laikę Lietuvoje mokyklas ir nenorėję leisti jose dėstyti gamtos ir taikomųjų mokslų²²“. „Mokymą vienuoliai grindė senąja scholastine sistema, auklėjo moksleivius religinio fanatizmo dvasia. Neįsileisdami į savo mokyklas gamtos ir tikslųjų mokslų, vienuoliai parodė, kad į šias mokslų žinias jie žiūrėjo kaip į nereikalingas ir pavojingas. Vienintelė disciplina, kurią vienuolių auklėtiniai išmokdavo, buvo lotynų kalba, o jos besimokydami įgydavo tam tikrų žinių iš mitologijos, literatūros ir senovės istorijos. Todėl Edukacinės komisijos kovą su vienuolynų mokyklomis reikia laikyti teigiamu reiškiniu“²³. Cituoti teiginiai, reikia manyti, yra pernelyg kategoriški, vienpusiški. Dalis memuaristinių šaltinių prieštarauja negatyviam vertinimui, kurį gal ne visada pagrįstai skleidė dar pačios Edukacinės komisijos kontrolieriai – vizitatoriai. Minėtinas Mikalojaus Akelaičio pateiktas teiginys apie seniausią Marijampolės miestelio mokyklą: „Toje mokykloje, kol jiniai buvo filologinė, kasmet būdavo iki 120 mokinių; vėliau, kai ji buvo pertvarkyta į realinę, ją lankydavo keliasdešimt jaunuolių. Realinėje mokykloje buvo dėstomi gamtos mokslai ir agronomija, bet nemokyta lotynų kalbos, kuriai lietuviai jaučia ypatingą trauką“²⁴. Palikę nuošalyje „ypatingos lotynų kalbos traukos“ klausimą, matome, kad vienuolių marijonų filologinė, arba „lotyniška“, mokykla buvo išlikusi gyventojų atmintyje kaip „patraukli“ net XIX a. viduryje, t. y. laikotarpyje, apie kurį kalbama Akelaičio atsiminimuose. Viena iš dvasininkijos vadovaujamų mokyklų, iš pradžių nevykdžiusių Eduka-

²² A. Šidlauskas, „Vidurinės mokyklos Lietuvoje XVIII a. pabaigoje“, in: *Iš Lietuvos kultūros istorijos*, kn. 4, Vilnius, 1964, p. 123.

²³ *Ibid.*, p. 126.

²⁴ M. Akielewicz, „Słówko z Maryampolszczyzny“, in: *Jana Jaworskiego Kalędarz Ilustrowany na r. 1887*, Warszawa, p. 109.

cinės komisijos nurodymų (todėl kuriam laikui buvusi uždaryta), buvo Barūnų bazilijonų mokykla. Žinomas poetas Edvardas Odyniecas, studijavęs Barūnų mokykloje, atsiminimuose rašė: „Šios mokyklos [vadovaujamos dvasininkų. – D. V.] iš esmės pagrįstos taisyklėmis, sudarytomis Varšuvos Edukacinės komisijos, užėmė jėzuitų mokyklų vietą panaikinus šią vienuoliją; o tos iš jų, kurios perėjo kitų vienuolijų dvasininkijos valdžion, niekuo, nei mokslų, nei jų dėstymo požiūriu, visai nesiskyrė nuo pasaulietinių; gal tik tiek, kad kunigiškas mokytojų charakteris jų autoritetui, taip pat mokinių paklusnumui, netgi pačiam mokslui, suteikė religinės pareigos šventumą. Būtent šios dvasinės mokyklos teikdavo Vilniaus universitetui stropiausių ir moraliausių mokinių kontingentą, ir tos tyros, pakylėtos, estetiškos krypties ištaka ir dvasinė nuotaika, kuri šiame Universitete išsiskleidė, ir kurios dėka vėliau suklestėjo mūsų poezija, dėkinga šios rūšies mokyklų mokiniams²⁵“. Pasakytina, kad S. Daukantas, S. Valiūnas, S. Stanevičius, A. Strazdas, apskritai dauguma mūsų ankstyvojo tautinio sąjūdžio literatų, veikėjų lavinosi būtent tokiose pojęzuitinėse kunigų, vienuolių vadovaujamosiose mokyklose. Pirmiausia minėtinos didžiulės Kražių, Telšių, Raseinių mokyklos, tiesiogiai ir netiesiogiai susijusios su vadinamuoju žemaičių bajorų lituanistiniu sąjūdžiu. Iki šiol užnemuniečių sąsajos su šiuo Žemaitijos kultūriniu judėjimu nebuvo tyrinėtoms, tačiau jų būta. Vienas Daukanto mokytojų (Žemaičių Kalvarijos miestelyje) buvo Marijampolės marijonų mokyklos auklėtinis Martynas Dereškevičius. Jis, būdamas 27 metų, dėstė geometriją, algebrą, fiziką, gamtos mokslus, daržininkystę, mokė ją taikyti praktikoje²⁶. V. Biržiška mini kitą marijonų mokyklos mokinį – Jurgį Tolovinską (1785–1869). Jis, gyvendamas Žemaitijoje, į lietuvių kalbą išvertė katekizmą (rankraštis neišlikęs)²⁷. Biržiškos minimas dar vienas marijonų išmokslintas asmuo – Vincentas Kačergis, XIX a. viduryje pradėjęs rašyti lietuviškai²⁸.

²⁵ A. Odyniec, *Wspomnienia z przeszłości opowiadane Deotymie*, Warszawa, 1884, p. 32–33.

²⁶ V. Merkys, *Simonas Daukantas*, Vilnius, 1991, p. 23–24.

²⁷ V. Biržiška, *Aleksandrynas*, t. 2, Chicago, 1963, p. 451.

²⁸ V. Biržiška, *Aleksandrynas*, t. 3, Chicago, 1965, p. 323. Kai kurie V. Kačergio raštai gvildeno filosofines – teologines temas, pvz., traktatas „Apie tobulingumą“. Surasti jie galbūt padėtų užpildyti spragą Lietuvos intelektualinės kultūros istorijoje, kuriai XIX a. viduryje kurta lietuviška filosofinė raštija nežinoma.

2. MARIJONŲ TEKSTAI. MOKYKLINĖ PRAKALBA TĖVAMS

Į mokslininkų akiplotį senasis marijonų rankraštynas pateko neseniai, ilgai buvo nežinomas, laikomas dingusiu, mat saugomas ne Lietuvos istorijos archyve, kur, regis, jam labiau derėtų būti, bet Centrinio valstybinio archyvo fonduose, drauge su tarpukario laikotarpio marijonų dokumentais.

Lietuvos švietimo istorijos tyrėjų dėmesio verta XVIII a. pabaigoje–XIX a. pradžioje Marijampolėje sudaryta rankraštinė kunigo marijono Andriaus Katiliaus knyga, pavadinta „Protocollum R. P. Andrea Katyll“²⁹ (rašyta lotynų ir lenkų kalbomis; yra keli lietuviški „inkliuzai“). Atskira šios knygos dalis – dviejų marijonų mokyklų (uždaros vienuolyno mokyklos – noviciato, kur buvo dėstoma filosofija bei teologija, ir viešosios, pasaulietinės) dokumentų nuorašų, užrašų, mokyklinių pratybų rinkinys „Campus scholasticus“ – „Mokyklinis laukas“. Visas šios rankraštinės knygos dalies pavadinimas (verstas iš lotynų k.): „Mokyklinis laukas, kuriame, vaisingame, auga įvairios sveikinimo kalbos, tai yra gimtadienių, atvykimo, pasveikinimo ir t. t., iš dalies studijuojant viešosiose mokyklose, iš dalies jau įstojus į Marijonų ordiną moralės, filosofijos ir spekuliatyviųjų studijų metu paruoštos, pasakytos, surinktos, pradedant nuo 1770 Viešpaties metų ir toliau einant iki pat 1801 metų“³⁰.

„Mokykliniame lauke“ nėra tiesioginės informacijos apie mokyklos sandarą, pamokų tvarką, trukmę, dėstomas disciplinas. Tačiau dauguma tekstų (jų apie 200) neleidžia abejoti, kad jie sukurti ne vienuolyno noviciate, o būtent viešojoje pasaulietinėje mokykloje. Jau pats pirmasis tekstelis (reikia manyti, užrašytas būtent 1770 m.) pavadintas „Lenkiška sveikinimo kalba pasaulietinėje mokykloje“. Tiesa, šis – menkai informatyvus: vylia tuštokos retorinės figūros, taikomos sveikinant mokyklą aplankiusį

²⁹ Visa rankraščio antraštė: *Protocollum R. P. Andrea Katyll protunc electi Actualis Definitoris ac Secretarii Provinciae. Manuale. Tempore capituli provincialis, Anno Dni 1799 die 15 inchoative, et sequentes complete tres dies mensis Octobris. In Conventu Mariampolensi sub Domino Serenissimi ac Potentissimi Friderici Vilhelmi III Borusorum Regis celebrati. In quo Electio A. R. Patris Provincialis, quam aliorum Officialium, nec non caeterorum id generic similium ingrossata continentur. Comparatum Anno Dpmini eodem ut supra, die 26 Octobris. Ad Majorem D. T. O. M. Gloriam Bissmaeque V-nis Mariae Honorem. Adsis Inceptis Virgo Maria meis.* LCVA, f. 1676, ap. 1, b. 10.

³⁰ LCVA, f. 1676, ap. 1, b. 10, l. 26–92.

didžiūną – mecenatą: „... Kaip užtekant saulei dangaus paukščiai, sakytum, džiūgauti yra papratę, taip ir mes, kurie Tavo seniai laukėme, labai džiaugiamės, kad Tavo viešnage ir veidas it saulė mums švies...“³¹. Pagrindinis konkrečių duomenų šaltinis yra tekstas, pavadintas „Mokyklinė prakalba tėvams“. Pravartu pateikti visą jo vertimą iš lenkų kalbos. Galimos jo parašymo chronologinės ribos – 1770–1794 m.³².

Mokyklinė prakalba tėvams

Girtinu bei išmintingu sprendimu taip vyksta, tauriausieji gimdytojai, kad visų mylimiausių savo sūnus proto ir papročių lavinimui į mokyklinius siunčiate užsiėmimus, kurie tam [tikslui] įvairiuose Lenkijos Karūnos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestuose yra atverti. Sekdami šiuo nutarimu, sau ir savo vaikeliams protingai patarnaujate, nes, vien tik deramo apdaro su metiniu kaštu rūpestį sau pasilikdami, apdairiai perleidžiate visa tai, kas rūpestingesnį jaunystės išauklėjimą teikia, sąžinei kitų tėvų, kurių autoritetu dalydamiesi kita, geresnį gyvenimą savo sūnams suteikiate. Todėl, pavesdami savo mielus palikuonis valdžiai tų, kurie pagal prideramas pareigas su dorybe, lygiai kaip ir su mokslais, susijungę, sekate Šventajame Rašte pagirtų Samuelio tėvų, kuris, su kunigų priežiūra išauklėtas, išaugo pirmosioms naujosios respublikos pareigoms. Žinoma, kai dabartinį auklėjimo būdą Jums siūlome, mokytojų triūsą, vyresniųjų rūpestį ir jautrumą Jums užtikriname. Tačiau trokštamas vaisius ne nuo pastarųjų priklauso. Tvirtu auklėjimo prievolė susidaro iš trijų pusių: tėvų, mokytojų ir pačių auklėtinių. Pastariesiems tarnauja nuostatai, kuriais privalo vadovautis jaunystė. Mokytojai nurodo būdus, kaip palaikyti jaunimo drausmę. Tačiau pati svarbiausioji dalis nuo tėvų priklauso, tai pirmiausia rūpestingas, bet nelepinantis vaikučių auklėjimas, visų pirma ankstyvas jų leidimas į mokyklas. Ir būtent tai mus šią prakalbą paskatino parašyti. Turiu primygtinai pasiūlyti šiuos du dalykus: auklėjimą namuose ir ankstyvą leidimą į mokyklas; šiais dviem [dalykais] it pamatais remiasi ir auga tolesnis ugdymas, tai yra sūnų pažanga dorybėse ir moksluose. Kas pridera auklėjimui namuose, tai ne mano reikalas tėvams patarti būdus, – juos pati meilė

³¹ LCVA, f. 1676, ap. 1, b. 10, l. 26.

³² Rankraštyje tekstai pateikti chronologine tvarka; nors data nurodoma retai, chronologinis nuoseklumas gerai išryškėja istorinius įvykius atspindinčiuose proginiuose kūriniuose. Pateikiama prakalba (LCVA, f. 1676, ap. 1, b. 10, l. 27–28) yra vienas pirmųjų rankraščio tekstų (pažymėta 5-uoju numeriu), tad greičiausiai ji parašyta ir skaityta mokslo metų pradžios šventės proga dar XVIII a. aštuntajame dešimtmetyje.

vaikučiams, kad tik protinga būtų, išranda priklausomai nuo aplinkybių. Kalbama labiau apie sūnų išsiuntimą [į mokyklas] nei auklėjimą namuose.

Visuose namuose, kuriuose jaunimas gauna puikiausią proto išsilavinimą, vos aštuonerių metų sulaukusius vaikučius nutaria [siųsti į mokyklas], iš patyrimo žinant, jog tokie bus patys geriausi. Nes pirmą ir uolų mažamečio lavinimą labiausiai dera pradėti kuo anksčiau; toks jis paprastai namams atneša gausų nektarą. Šios [naudingumo] priežastis yra aiški: vaikas, ką tik nuo tėvų namų atskirtas, atsineša mokyklon pirmojo savo gyvenimo tarpsnio nekaltybę, protą, parengtą pažinimui, supratimą be jokių išankstinių blygybių, didelį žinių troškimą, elgesio laisvumą; dar nepažindamas pageidimų, kuriuos juslės tenkina, norom atsideda tikram didžiausiam turtui, kurį įgyti dorybė ir mokslas ragina, be pastangų priima visa tai, kas jo laukia bendraujant su kitais ten, kur bendraamžių pavyzdžiai, garbingumo siekiantis auklėjimas, mokytojų valdžios paakinimas, vieši mokykliniai renginiai, pirmūnų gyrimus, prasižengusių pabarimai, dykinėjimo vengimas, nenutrūkstantis kasdieniai žaidimai bėgant metams išugdo kavalierių.

Atvirksčiai, sunkiai viskas sekasi su namūnaičiams, kurie, keliolika metų praradę šmėžuojančiuose savo namų šešėliuose, laisvai ir išlepinta valia vadovaudamiesi, kai mokyklas atiduodami peraugę ir, atsineša savo atkaklų įprotį, pagal kurį nori gyventi, iš anksto murma prieš savo vadovų būdą ir nuostatus, nuobodžiauja pamokoje, išsisukinėja nuo vyresnybės taisyklių, įgimtą judrumą paverčia įžūlumu ir tamsumu. Ir piktai atsiliepia apie skirtinos baudmės griežtumą; lam manum ferulae subduximus³³; taip elgdamiesi apsunkina vyresniųjų pastangas, mokytojų darbą paverčia bergždžiu, o kaip seni nemokšos grįžę namo mažina gerą mokyklų šlovę, esą jose gerai neišsimokė.

Taigi nesuteikite mokykliniam lavinimui šio apsunkinimo, maloningieji tėvai, bet leiskite, kad pirmaisiais gyvenimo metais nesudrumstu protu jūsų sūnūs mokyklose įgytų tinkamą išsilavinimą. Tegul norintys mokytis nerungtyniauja, kuris nuovokesnis. Tegul prigimtinis protas metams einant tampa kuo aštresnis; namuose metų metus dirvonuojantis jis neteikia naudos. Kiekvieno reikalo tinkamas laikas atperka tai, kas prarandama delsimu, o auklėjime visų dažniausiai pasitvirtina, kad tokio delsimo ašaromis neištaisysi. Nenorečiau, kad į šią kalbą įsiterptų prieštaravimas, jog sunku yra tėvams tą pačią kainą dėti ir patiems mažiesiems, ir vyresniesiems vaikams. Galbūt brangu yra, kad sūnūs metų metus

³³ „Jau ištraukėme ranką iš po rykštės“. Greičiausiai cituojamas Juvenalis „et nos ergo manum ferulae subduximus“. Žr.: Juvenalis, *Satyrae*, I, 15 – „mes irgi ištraukėme ranką iš po rykštės“, t. y. išvengėme baudmės.

mokyklose užtrukty. Tačiau gerai išauklėti vaikučius yra brangiau nei prarasti gerą įpėdiniams paliekamą vardą. Nelygus turtas – dėl savo sūnų tobulumo patiriamas džiaugsmas tenka tėvams, bet liūdesys dėl netikusio ir nedrausmingo sūnaus būna graudesnis už visas išlaidas. Confusio Patris de Filio in Disciplina³⁴, – sako Šv. Dvasia.

Nors kalba „mokyklinė“, joje šnekama apie dalykus, toli pranokstančius mokymą kaip vien žinių teikimą ir įgijimą. Dėmesys sutelkiamas į tuo metu aktualią praktinę auklėjimo problemą, kuri nuo XVIII a. vidurio ne kartą svarstyta Respublikos spaudoje, periodikoje – nuo kada pridera vaikus leisti į mokyklą. Nors būta įvairių siūlymų, potvarkių³⁵, optimalaus mokyklinio amžiaus taip ir nepavyko nustatyti ir reglamentuoti. Mūsų straipsniui vertingesni kiti duomenys, aiškiai implikuoti ar beveik tiesiogiai pateikti „Prakalboje“.

Nekyla abejonių, kad nuo XVIII a. aštuntojo ar devintojo dešimtmečio Marijampolėje veikusi mokykla buvo vieša, pasaulietinė, tikrai aukštesnė nei pradinio – paprinio lygio. Be to, ji nebuvo skirta vien, anot M. Lukšienės, rengti kandidatams į dvasininkus ar bažnyčios patarnautojus, bet kėlė kitus uždavinius – aštrinti protą, ugdyti geras manieras ir, kaip nurodyta, išugdyti „kavaliere“ (*postawic kawalera*). Pagrindinė šioje mokykloje diegtina vertybė, kaip regime, ne „šventas nuolankumas³⁶“, paklusnumas ir pamaldumas, bet, kaip turime pagrindą manyti, „riteriškas šaunumas“. Vals tiečiams „kavaleriaus“ statusas niekada nebuvo siūlomas. Taigi mokykla buvo orientuota į smulkiųjų ar vidutinių bajorų socialinius sluoksnius,

³⁴ Netiksli citata; turėtų būti „Confusio patris est de filio indisciplinato“ (*Ecclesiasticus* 22, 3); lietuviškoje Biblijoje – „gėda tėvui dėl nedrausmingo sūnaus“.

³⁵ 1774 m. Edukacinės komisijos nurodymuose paparijų mokykloms, skyriuje „Apie tvarką ir drausmę mokyklose“ sakoma: „Visas mokslas mokyklose turi būti baigtas per 12 metų, ir todėl vaikai nuo 4 ar 5 amžiaus metų turi pradėti savo pradinį mokslą, kad jau 17 ar 18 metų sulaukę galėtų būti tėvynei naudingi“. Žr.: J. A. Račkauskas, „Pradinis švietimas Lietuvoje iki trečiojo padalinimo (1795 m.)“, in: *Lietuvių tautos praeitis – Lithuanian historical review*, Vol. III, Book 1(9), 1971, p. 122(60). Tai racionalistinis sprendimas; marijonų tekste laikomasi priešingo, grynai empiristinio požiūrio: „patirtis sako“, kad aštuonerių metų vaikai – tinkamiausi mokyklai.

³⁶ „Ataduoty Waykus unt mokslą ing Parafialnas Iszkałas“ – Kiprijono Lukauskio pamoksluose viena iš krikščioniškų pareigų. „Kogi tinay Wayka jusu iszsimokis? Szitay Tajemnicu Wieros Szwętos, nobażenstws, yr Krikscioniskos romibes, gieru wiezliwisciu yr naudingu darbu“. K. Lukauskis, *Pamokslai*, Vilnius, 1996, p. 141.

tenkino šio luomo poreikius, atitiko jo lūkesčius. Veikiau smulkiųjų ir ne pernelyg turtingų bajoraičių, nes tekste pažymimas aktualus mokėjimo už mokslą klausimas. Kita vertus, įmantri, įsiteikianti retorika, biblinės aliuzijos ir citatos rodytų, kad prakalbos adresatas – „tauriausiųjų gimdytojų“ auditorija – gan apsišvietę ir ambicijų nestokojantys asmenys, dvarelių (tekste – *domów*) savininkai, branginantys „gerą vardą“.

Akivaizdu, jog senoji Marijampolės mokykla turėjo išplėtotą struktūrą, aprėpiančią įvairias disciplinavimo formas – mokymą, ugdymą laisvalaikiu (žaidimų tvarką, viešus mokyklinius renginius ir t. t.), „pirmūnų“, „vyresniųjų“ ir mokytojų hierarchiją. Tekste neužsimenama apie mokyklos „lankymą“; kalbama apie vaikų atidavimą į mokyklas (*do szkół z Domu oddanie*). Tai rodytų, kad jau XVIII a. būsimojoje Suvalkijos švietėjų sostinėje egzistavo mokyklinė infrastruktūra – bendrabutis („bursa“), aptarnaujantis personalas, prižiūrėtojai (XVIII a. Marijampolės vienuolyno dokumentuose paminėta netgi bibliotekininko pareigybė).

Pateiktas tekstas suteikia pagrindą tvirtinti, kad Marijampolės mokyklos mokytojai XVIII a. antrojoje pusėje teikė didelę reikšmę edukacinei psichologijai, vartojo diferencijuotas pedagogines sąvokas (auklėjimas, lavinimas, ugdymas), turėjo apibrėžtas pedagogines nuostatas, kurios tuo metu traktuotos kaip naujos, šiuolaikiškos (sakoma – „dabartinis auklėjimo būdas“ – *terazniewszy wychowania sposob*).

Be abejo, labiausiai vertas dėmesio yra paskutinis mūsų išskirtas punktas – tekste *implicite* glūdinti visuminė, organiška pedagoginė koncepcija, apimanti auklėjimą namuose, saviauklą, mokymą bei lavinimą mokyklose, šioms žmogaus formavimo rūšims būdingas „priedermes“. Regis, savaime besiperšantis teksto bei jame slypinčios pedagogikos sampratos interpretavimo būdas – minėtą „dabartinį auklėjimo būdą“ sieti su įžymiosios Edukacinės komisijos švietimo reforma, vykdyta XVIII a. paskutiniame ketvirtyje, sugretinti su šios reformos direktyvomis, potvarkiais, su dokumentuota jų diegimo praktika. Tačiau žengiant šiuo keliu, tuojau kyla intriga: istoriniai liudijimai, kuriuos aptarėme, rodytų, kad Marijampolės viešoji mokykla buvo organizuota ir veikė be Edukacinės komisijos (kuri privalėjo steigti, tvarkyti, prižiūrėti visas įvairių pakopų mokyklas) žinios. Kaip matyti, marijonų vienuolija ėmėsi savarankiškos, pasakytume, „nevalstybinės“ edukacinės iniciatyvos. Vis dėlto nesunku pamatyti, kad mūsų apžvelgiamas tekstas sietinas su ta mokykla, kuri traktuojama kaip Respublikos mokyklų sistemos integrali dalis. Džiaugiamasi pačiu

mokyklų institucijos egzistavimo faktų, reiškiamas rūpestis dėl mokyklų apskritai prestižo, kuriam kenkianti neišspręsta tinkamo mokyklinio amžiaus problema.

Prakalba yra savita ir lingvistiniu požiūriu. Šiame retorikos pavyzdyje vartojama archajiška lenkų leksika, tačiau, be poros citatų, visai nėra svetimybų, lotynizmų, kurie tiesiog knibždėjo dar XVIII a. vidurio tekstuose. Ši aplinkybė aiškintina kaip Apšvietos epochos kultūros požymis. Apšvietoje pradėta valyti, gryninti kalbą, kurti nacionalinę terminiją. Tekste pavartojamos sąvokos „prigimtinis protas“, „prigimtinio proto išaštrinimas“ signalizuoja būtent apie šio laikmečio mentalitetą, Apšvietos filosofijos recepciją.

3. VAIKYSTĖS IR JAUNYSTĖS SAMPRATA

Mokyklinėje prakalboje tėvams išsakytas požiūris į vaikus ir jų auklėjimą yra toks artimas šiuolaikiniam, kad atrodo beveik trivialus, tiesiog nekreiptas į akis. Vis dėlto iki šiol nenuginčyta tezė, kad šiuolaikiška vaikystės samprata susiformavo būtent tik XVIII a., Apšvietos epochoje, verčia į tekstą pažvelgti įdėmiau³⁷.

Konstatuoti šie dalykai: vaikystei pripažįstama savarankiška, autonomiška vertė (nepriklausanti nuo suaugusio žmogaus vertybių ir jam nebūdinga). Nurodomos dvi esmingos vaikystės vertybės: „nekaltybė“ (protinė, moralinė, fizinė) bei spontaniškumas („elgesio laisvumas“). Toliau pateikiama kiek platesnė „nesudrumsto proto“, „prigimtinio proto“ sąvoka, kuri, kaip nesunku įžvelgti, apima abi jau minėtas – „nekaltumo“ ir „laisvumo“, spontaniškumo reikšmes. Prigimtinis, nesudrumstas protas – sėkmingo mokyklinio auklėjimo prielaida. Vaikas, pasak J. Locke'o, yra *tabula rasa* – švari lenta; tyrumas, smalsumas, laisvumas – tai ne kokios nors įgimtos savybės ar idėjos, bet tik dispozicijos, galimybės, vaiko potencialios. Tinkamai auklėjant jos išsiskleis, prisipildys konkretaus turinio, įgis gerų įpročių ir aštraus protingumo pavidalą. Įgimtas protas taps „aštrus“, įgis įmantrumo, rafinuotumo (lenk. *polor*). Šis natūralus, prigimtinis, nesugadintas protas – viena pagrindinių Apšvietos epochos filosofijos sąvokų,

³⁷ Senosiose visuomenėse vaikystė nebuvo žinoma, vaikas arba išgyvendavo ir iškart tapdavo suaugusiu, arba mirdavo: „Atrodo, kad visa tai buvo būdinga ir Lietuvai Baroko epochoje“. Žr.: A. Bumblauskas, *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*, Vilnius, 2005, p. 356.

visuotinai įsitvirtinusi tik XVIII a. viduryje. Marijonų mokytojo „Prakalba“ atspindi entuziastingą žavėjimąsi šiuo natūraliu, nesugadintu vaikystės „protingumu“, „aštriu smalsumu“.

Naujųjų amžių filosofijoje vaikystės traktavimas keitėsi, evoliucionavo. Šios filosofijos pradininkui R. Descartesui (1596–1650) vaikas dar buvo savotiško pasibaisėjimo objektas (atvirkščiai nei „Prakalbos“ autoriui marijonui); žmogus, prieš tapdamas žmogumi, deja, yra vaikas, nesugebantis pasiekti protingos savirefleksijos. Proto trūkumas ir refleksijos stoka, savikontrolės ir protingų sprendimų nebuvimas, pagal Descartesą, verčia vaikystę laikyti apgailėtina būseną³⁸. Descarteso sekėjai, vadinamieji jensenistų pedagogai, vaikystės periode išvelgė nuodėmingo savanaudiškumo, godumo apraiškas, kurios proto diktatu gali ir turi būti nugalėtos³⁹. Pastarojo požiūrio atsisakymas siejamas su F. Fénelono (1651–1715) vardu. Jis akcentavo ne proto stygių, bet vaiko prigimtį ir natūralumą. Refleksijos stokos nelaikydamas trūkumu, Fénelonas sveikino natūralumą, vientisumą ir spontaniškumą kaip absoliučius vaikiškos prigimties pranašumus; tai esančios dangiškos malonės dovanos, leidžiančios elgtis neklystamai teisingai. Tikroju vaikystės „atradėju“, daugelio šiuolaikinių ugdymo koncepcijų pirmtaku, kaip žinoma, laikomas J. J. Rousseau (1712–1778), plėtojęs ir naujai įprasminęs Fénelono idėjas. Jo nuomone, kiekvienas žmogaus amžiaus tarpsnis turi jam būdingą tobulumą; vaikystė nėra tik pasirengimo „tikram“ gyvenimui pakopa; vaikystei būdingas pirmapradiškumas ir natūralumas yra savaiminis gėris. Rousseu tvirtino, jog kiekvienas prigimties judesys yra teisingas ir geras.

Žinoma, nagrinėjamoji „Prakalba“ nesuteikia galimybės tvirtinti, kad Marijampolės mokyklos mokytojas idėjų sėmėsi būtent iš Rousseu (dvasininkija Lietuvoje taip pat dažniausiai labai nepalankiai vertino šį prancūzų mąstytoją, – jei ir nedegino, tai, švelniai tariant, nerekomendavo skaityti jo veikalų). Vis dėlto tokia hipotezė galima. Rousseu, kaip žinoma, buvo tradicionalistinio, nenatūralaus, civilizacijos iškreipto, prievartinio disciplinavimo ir auklėjimo priešininkas. Marijampolės marijonas „Prakalboje“ „nekaltu protu“ bei „įgimtu judrumu“ pasižymintiems vaikams siūlo, sakytume, rusoistines auklėjimo formas ir metodus – tai prigimtiniai (deja,

³⁸ „Kind“, in: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Band 4, Basel/ Stuttgart, 1976, p. 830.

³⁹ *Ibid.*

tekste labiau nedetalizuoti) „nuostatai, kuriais privalo vadovautis jaunystė“; laisvas, savanoriškas atsidėjimas dorybėms ir mokslui; natūralaus smalsumo tenkinimas, bendravimas su bendraamžiais, mokymas pavyzdžiais, pagyrimai, nenutrūkstantys žaidimai. Kiek leidžia išvelgti nedidelė teksto apimtis, jame pateikiamas iš tiesų subtilus, jautrus požiūris į vaikystę ir vaikų auklėjimą. Šiuolaikinės šio humanistinio požiūrio ištakos, kaip įprasta, siejamos su J. H. Pestalozzi'o (1746–1827) mokykla. Pestalozzi ne tik pabrėžė harmoningą igimtų žmogaus jėgų ir gebėjimų ugdymą, bet ir iškelė tėvų meilės reikšmę auklėjimui. Meilę jis traktavo kaip amžiną fundamentą, kuo pagrįstas prigimtinis vaiko natūralumas tampa tikroju žmoniškumu. Neįmanoma nustatyti, ar su Pestalozzi'o teorija galėjo būti susipažinęs Marijampolės marijonų pedagogas (minėto šveicarų autoriaus ir veikėjo recepcija Lietuvoje būdingesnė vėlesniais laikais, nuo XIX a. pirmosios pusės). Tačiau tokias prielaidas siūlo jau vien pati teksto leksika: sakoma – „mylimiausi sūnūs“; „mieli palikuonys“; meilė, išrandanti geriausius būdus, kaip auklėti vaikučius; dėl sūnų tobulumo patiriamas džiaugsmas; mokytojų „triūsas, rūpestis ir jautrumas“.

„Prakalboje“ nurodoma didelė blogybė, – esą namuose surambėję „peraugėliai“ mokykloje „nuobodžiauja“. Taigi manytina, kad marijonų pedagogas visai šiuolaikiškai suvokė nenuobodaus, įdomaus, smalsumą skatinančio mokymo reikšmę. Pastaroji nuostata pranoko būsimą šimtmetį. Kaip žinoma, per beveik visą XIX a. Lietuvoje mokyta iš elementorių, kuriuose puikavosi „razumą galvon pavarančios“ rykštės eiliuotas šlovinimas. Mūsų nagrinėjamame XVIII a. tekste apgailestaujama, kad peraugę, todėl „turintys atkaklų įprotį“ paaugliai „murma“, „išsisukinėja“, „įžūlauja“, „piktai atsiliepia“ apie bausmę. Maža to, kaip pasakyta lotyniškoje citatoje, bausmės išvengia⁴⁰. Regime visai dabartišką mokyklinę situaciją. Dėl marijono išvardytų moksleiviškų blogybių kaltas ne koks nors prigimtinis, rykšte „gydytinas“ vaikų tingumas; vaikai tiesiogiai apskritai nekalti; kaltas praleistas „tinkamas laikas“ ir „šmėžuojantys namų šešėliai“.

Rankraštinėje Katiliaus knygoje, be „Prakalbos“, yra ir daugiau tekstų, teikiančių galimybę rekonstruoti vaikystės sampratą (ir amžiaus psicholo-

⁴⁰ Nuo 1840 m. Marijampolėje veikusioje lenkiškoje apskrities mokykloje diegta jau visai kitokia pedagogika. M. Akelaičio žodžiais, tai buvęs „pragaras žemėje“. Čia „auklėjimas rėmėsi disciplina ir fizinėmis bausmėmis, dažniausiai mušimu rykštėmis. Dažnai buvo naudojami karceriai, į kuriuos nusikaltusius mokinius pasodindavo keletui valandų“. Žr.: V. Peckus, *Senoji Marijampolės gimnazija*, Kaunas, 1992, p. 6.

gijos užuomazgas) XVIII a. antrojoje pusėje. Tarp poetikos ir retorikos pratybų medžiagos yra šio marijonų kunigo ranka rašytas keturių nedidelių eiliuotų kūrinėlių („aprašymų“) ciklas apie gyvenimo tarpsnius: *Kūdikystės aprašymas*, *Vaikystės aprašymas*, *Jaunystės ir vidurinio amžiaus aprašymas* bei *Senatvės aprašymas*⁴¹. Jų sukūrimo tikslas ir aplinkybės neaiškios, autorius nenurodytas (galima tik spėti, jog tai pats viso tekstų rinkinio sudarytojas Andrius Katilius), kontekstas rankraštyje taip pat neinformatyvus – tuoj po šio ciklo eiliuojama apie lenkų pergalę prieš turkus. Eilėraštukuose tiesiogiai nesileidžiama į teorinius apibendrinimus, pateikiami išoriniai išvardytų gyvenimo periodų atstovų portretai. Kūdikio paveikslas ver-tas pasigailėjimo – tai vystykluose įkalinta ir juose besiblaškanti būtybė, verksmu varginanti aplinkinių ausis. Beje, Rousseau ankstyvąją vaikystę, kūdikystę taip pat traktavo negatyviai, kaip silpnumo ir priklausomumo (pirmiausia nuo motinos) būseną. Marijono požiūris į „tikrąją“ vaikystę jau visai kitoks – ji aprašoma vartojant pirmąjį asmenį „aš“ ir traktuojama linksmai, humoristiškai. Vaikystė prasidedanti dar nepasiekus trečiųjų metų, nuo savarankiškų mėginimų vaikščioti ir vaikiškai vapėti (jos požymis – *dziecinna mowa* – vaikiška kalba). Kojos painiojasi per ilguose drabužėliuose, suknelė trukdo žingsniuoti – taigi vaikystė yra neišvengiamų išorinių kliuvinių ir menkų, juokingų „darbų“ metas. *Su smėliuku arba kūjeliu visą dieną žaidžiu, iš dumblo kažką lipdydamas manau, jog atstatysiu Troją*. Eilėse slypi netiesioginė informacija apie mūsų tiriamos mokyklos luominę terpę – smulkiuosius bajorėlius ar apsišvietusius miestelėnus: didikų atžalos dumblo nežaisdavo, o valstiečiams, kad ir kokiems pasiturintiems bei emancipuotiems, antikos reminescencijos, žinoma, visiškai nebūdingos.

Tarp vaikystės ir jaunystės yra spraga – paauglio, t. y. 12–16 metų vaiko, portreto neaptinkame. Ir „Prakalbos“ tekste minimas tik „peraugėlis“ (*wyrostek*). Marijampolės marijonų vienuolyne XVIII a. pabaigoje gyvavusi amžiaus tarpsnių psichologija šia aplinkybe – paauglystės nepripažinimu – ryškiausiai skyrėsi nuo dabartinės. Panašu, jog paauglio natūralus siekis savarankiškai, nepriklausomai veikti, šiam amžiui būdingas konfliktiškumas anuomet laikytas nepageidaujamu „atkakliu įpročiu“, kurio išvengti galėtų padėti tai, jei vaikai būtų laiku atiduodami į mokyklas. Žvelgiant iš dabarties pozicijų, pastarasis sprendimas nelabai tinkamas, tačiau nagrinėjamos epochos kontekste jis laikytinas gana švelniu, humanišku. Nors

⁴¹ LCVA, f. 1676, ap. 1, b. 10, l. 32–33.

marijonų mokytojas, regis, nepripažįsta paauglystės krizių, apskritai labiau linkęs nepastebėti šio amžiaus, vis dėlto nemano, kad baudimas auklėjant paauglį („peraugėlį“) gali būti rezultatyvus: esą nepadeda net ašaros. Paminėtas „šiuolaikinis auklėjimo būdas“, regis, nesuderinamas su fizinėmis bausmėmis, tiesioginiu disciplinavimu.

Jaunystės portretas (Jaunystės arba vidurinio amžiaus aprašymas) nutapytas entuziastingai. Čia vaizduojamas estetiškas, barokinio grožio žmogaus pavidalas. Nuo kaktos krinta puikios garbanos, o linksmos akys tokios išvaizdingos, žavingos ir mielos, „kad joms nusileistų net dangaus šviesuliai“; visame veide švyti nuostabus gražumas (*okrasa dziwna*), kurį jaunystė gausina, sėja ir kursto – sakoma kūrinyje. Čia vėl kyla asociacijos su Pestalozzi’u, kalbėjusiu apie meilų atsidavimą auklėtiniui. Tokio atsidavimo pagrindas esąs „dieviškumas“, „šventumas“, veikiantis vaiko prigimtyje ir sužadinamas ne protu ir valia, bet meile. Pirmapradiškos, dieviškos, „spindulingos“ žmogaus prigimties samprata Naujųjų amžių kultūros istorijoje laikoma romantikų išradimu. XVIII a. Lietuvos vienuolyno diskursui, žinoma, dar toli iki romantizmo. Spinduliuojančios dangišku grožiu jaunystės paveikslą galėjo savaime nupiešti paplitusios sentimentalistinės poetikos priemonės, retorinis hiperbolizavimas.

Mūsų svarstymų kontekste reikšminga tai, kad aptariamas kūrinyje apie jaunystę ir „vidurinį“ amžių baigiamas įvardijant jau minėtą marijonų pedagogikos tikslą – „kavaliierių“.

Šiandieninėje vartosenoje „kavaliierius“ visų pirma asocijuoja su „šokių partneriu“, „nevedusiu vaikinu“, daugiau ar mažiau šauniu kandidatu į jaunikius⁴². Pastaroji konotacija XVIII a., matyt, dar nebuvo dominuojanti, terminas tebeturėjo, „kilmingo raitelio“, „riterio“ reikšmes⁴³. Aptariama kūrinyje pasakyta: *Toliau, bégant metams, išvysi tikrą Kavaliierių / Jame glūdi šaunumas ir vyriškas rintumas (Daley z Lаты słusznego uyzysz Kawaleral / W Nim się dzielność i męska powaga zawiera)*. „Kavaliierių“ apibūdinantis pirmasis terminas *dzielność* dar turi „energingumo“, „ištvėringumo“,

⁴² *Kavaliierius* (sl.) – nevedęs vyras, kuris ieško mergu; žr.: V. Labutis, *Daukšių krašto žodynas*, Vilnius, 2002, p. 69 (Daukšiai – pietrytinis Marijampolės apskrities kampas).

⁴³ Senasis terminas *kawaler*, į lietuvių k. verčiamas kaip „jaunuolis“, praranda svarbias „kilmingumo“, „riteriškumo“ konotacijas, netgi įgyja kuriozišką skambesį, pvz., „Mowa do Ichmość Panów Kawalerow“ – „kalba Jų Malonybėms Ponams Jaunuoliams“. Plg. *Pilietiniai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos pamokslai ir kalbos. XVIII a. antroji pusė*, Vilnius, 2003, p. 135.

„tvirtumo“, „atsparumo“ reikšmes; antrasis – *powaga* – dar reiškia santūrumą, autoritetą, prestižą, reikšmingumą. Kaip matome, XVIII a. paskutiniajame ketvirtyje atkampaus vienuolyno mokyklėlėje buvo keliamas ir viešai skelbiamas antikinis, renesanso atgaivintas vyriškumo – *virtus* – idealas. Jis gerokai pranoksta šiandieninių mokyklų kuklesnį (ir demokratiškesnį) siekinį – apsišvietusio ir kultūringo piliečio išugdymą. Pasakytina, kad marijonų „virtus“ čia nėra koreguotas papildomomis krikščioniškomis implikacijomis. Paskutiniame eilėraštyje – „Senatvės aprašyme“ teigiama, kad metų našta visa, kas turėta, kuo būta, sugadino, iškreipė (*sztarzale lata nakrzywiły*). Senatvė yra „pikta, vargšė, dejuojanti“: *Pakėliau akis į Dangų, tačiau man – į kapą. Taigi dzielnosć i mėska powaga* – vienintelė ir galutinė žmogaus gyvenimo viršukalnė, nenurodanti jokios dangiškos transcendencijos. Dar minėtina detalė, kad ir „Prakalboje“, ir eiliuotame kūrinėlyje „kavaliariumi“ tampama tarsi spontaniškai, ilgainiui, „bėgant metams“. Taip šis grynai sociokultūrinis, luominis personažas įgauna natūralumo, prigimtiškumo konotaciją. Marijonų rinkinio eilėraštis suponuoja, kad „kavaliarius“ – tai natūralus išorinio grožio rezultatas, jaunystės, pasakytume, vainikavimas. Vis dėlto bajoru, riteriu – kavaliariumi negimstama, juo savaime galima ir netapti, atvirkščiai, galima *prarasti gerą įpėdiniams paliekamą vardą*. Tėvų dvaro aplinka negarantuoja bajorystės tęstinumo. Tauraus vyriškumo savybės atsiskleidžia pamažu, savaime, bet – nuo jaunų dienų aštrinant protą ir lavinant įpročius. Ši nuostata vėl interpretuotina kaip giliai įsiskverbusio Apšvietos mentaliteto apraiška.

Apšvietos mentalitetą atspindi ir kiti eiliuoti kūrinėliai, nepriklausantys nagrinėtam amžiaus tarpsnių ciklui. Pora eilėraščių skirti mirties temai: „Miršančio žmogaus aprašymas“ ir „Apie mirusio žmogaus rūbą ir poilsį“. Mirtis – viena pagrindinių baroko poetikos temų, šiuose eilėraštukuose interpretuojama nebarokiškai: pirmajame pateikiama išsami, objektyvi, sakytume, neutraliai medicininė miršančio žmogaus požymių deskripcija: veido blyškumas, išsprogusios akys, liežuviu ir lūpų stingimas ir t. t. Jokio moralo eilėraštukas nepasiūlo. Antrajame taip pat nėra nei jokių barokinių pragarų, nei išganymo vilties: lakoniškai pavaizdavus karste gulintį numirėlį, sušunkama: *O! Brangusis laike, kas tave leidžia veltui, / Per visus amžius šito neatpirks (tego niezaplaci)*. Mums rūpima jaunystės tema dar kartą paliečiama eiliuotame „Rojaus aprašyme“. Rojus – tai vieta, kurioje žmonės nepažįsta liūdesio nei blyškios mirties, apniaukiančios žvilgsnį, čia nei *senatvė žengia netvirtais žingsneliais*. Čia vyrauja amžina maloni va-

sara; *ten vaikštinėja pati jaunystė savo išvaizdžiu spalvingu pavidalu*. Rojaus samprata grynai antikinė, primenanti Ovidijaus „Metamorfozių“ aukso amžių. Marijonų retoriniame „rojuje“ nesninga sniegas, vėtra nuo šakų neplėšo lapų, žmonėms visad šviečia saulė, žydi Asirijos rožės, laukus gaivina švelnūs zefyrai, vešlių lankų nešienauja darbštusis ūkininkas ir t. t. Taigi nagrinėjamo poezijos rinkinio autorių (ar anoniminio autoriaus) pasaulėžiūroje jaunystė užėmė išskirtinę vietą. Jaunystė – rojaus būseną; ji labai svarbus, o gal ir pats aukščiausias vertybių hierarchijos objektas.

4. „IŠUGDYTI RITERĮ“. LAVINIMO FORMOS IR TIKSLAI MARIJAMPOLĖS MARIJONŲ MOKYKLOJE

Pateiktoje marijonų „Mokyklinėje prakalboje tėvams“ žadami geri „bendraamžių pavyzdžiai“, „garbingumo siekiantis auklėjimas“, „vieši mokykliniai renginiai“ ir kt. Tai tradicinės, švietimo monopolį turėjusių jėzuitų išpuoselėtos, per porą šimtmečių nugludintos mokymo ir lavinimo formos. Marijonų kunigo Katiliaus rankraščinio „Mokyklinio lauko“ tekstai leidžia konkretizuoti, kokie vieši mokykliniai renginiai, be tradicinių mokslo metų pradžios ir pabaigos švenčių, vyko Marijampolės mieste. Pagrindinis visų viešų pasirodymų komponentas buvo gražbylostės menas. Regime, kad retorika, gebėjimas tinkamai šnekėti lenkų literatūrine kalba, XVIII a. pabaigoje–XIX a. pradžioje tebeturėjo svarbią, visuomenės pripažįstamą ugdytiną vertybės statusą. Kalbas Marijampolės mokiniai kurdavo, išmokdavo ir sakydavo lotynų bei lenkų kalbomis. Marijonų mokiniai turėjo neblogai išmanyti apie antikos autorius – pirmiausia Ciceroną, taip pat Cezarį, Vergilijų ir kitus; tai rodo tiesioginės nuorodos, citatos; mokinių oracijas puošdavo gausios aliuzijos į antikinę mitologiją. Bibliotekos aprašas rodo, kad vienuolyne buvo kaupiamas klasikų rinkinys⁴⁴. Viena lotyniška prakalbėlė liudija, kad buvo naudojamos dekoracijos, svečiams demonstruojami kažkokie mokinių sukurti eksponatai: *Pateikėme Jums, garbingiems vyrams, mūsų metinės pažangos pratimus ir darbus [...] mes, jaunuoliai, bičių pavyzdžiu visus mūsų per metus surinktus pėdelius jums, subrendusiems vyrams, atnešėme parodyti ir pažiūrėti. Dovanokite, meldžiamieji, mūsų jaunam amžiui [...], jei ką mažiau tobula Jūsų akims pateikėme...*⁴⁵ Kita

⁴⁴ LCVA, f. 1676, ap. 1, b. 14.

⁴⁵ J. Totoraitis, *op. cit.*, p. 420–421.

viešų mokyklinių renginių rūšis – pasirodymai per didžiąsias bažnytines šventes. Ypač šia proga buvo stengtasi klausytojus stebinti kalbine – retorine erudicija. Katiliaus rinkinyje užrašyta keletas lenkiškų, lotyniškų ir du lietuviški (1812 m.) velykiniai sveikinimai – eilėraštkai tėvams bei geradariams (vienas jų prasideda: *Tewui, Motinay, namamis, niaszu myslī mano / Loska Chrystuso Jezaus tiagul Anuos gano... ir t. t*)⁴⁶. Trečiasis viešų renginių „žanras“ – pasveikinimai pačių mokinių, mokytojų („profesorių“), šiaip įžymių krašto žmonių vardo dienų ar gimtadienių progomis. Aptariamame rankraštyje užfiksuotas himnas (*Giesmė, arba odė, o greičiau pašlovinimo himnas...*) Marijampolės viršaičio Ignoto vardo dienos proga, kaip *nota bene*; nurodyta, kad *dainuotas akompanuojant muzikai 1808 metais Marijampolėje*. Jis prasideda taip: *Leisk savo mūzoms, išmintingasis Apolone, / Kurio šlovė garsėja Parnase, / Kad šiandien maloniais balsais aidėtų / Lig padangių . / Juk šiandien Viršaičio Vardo Sukaktis; / Vardą šį davė Dangaus Dešinė...*⁴⁷ ir t. t. (6 posmeliai lenkų kalba). Matome, kad aptariamoji mokykla iškilmingomis progomis pajėgdavo organizuoti studentišką orkestrą ir chorą, o mokinių renginiai peržengdavo „klasių“ ribas, vykdavo viešai, greičiausiai dalyvaujant miesto ar net platesnių apylinkių auditorijai.

Žinoma, šios viešų renginių rūšys daugiau ar mažiau padėjo įdiegti, įtvirtinti to meto luominės visuomenės subordinacijos santykius, mokyti adekvačių, rafinuotų jų formų. Senoji retorinė kultūra, kurią, be abejonės, diegė marijonų mokykla, ugdė bei formavo bajoriškojo socioumo pasaulėvaizdį, etinę savimone, reglamentavo viešojo ir privataus gyvenimo praktiką, esminių gyvenimo įvykių traktavimo formas. Visa tai gana tolimai nuo rusoistinių ugdymo idealų. Nors, kaip pacitavome anksčiau, mokiniai sugretinti su džiugiais „dangaus paukšteliais“, tai anaiptol nesietina su civilizacijos nesugadinto, gamtiško būvio aukštinimu: šie „paukšteliai“, kaip regime, buvo pratinami sveikinti ne užtekančią saulę, bet didžiūną – mecenatą. Marijampolės vienuolių mokykloje skiepytas galantiškumas: pvz., mūsų aptariamame Mokykliniame lauke įrašyti sveikinimai Katrei, Onai, Marijonai ir kt., – naivoki, bet itin mandagūs eilėraštkai, sukurti vardadienių progomis (pvz., eilių panelei Rožei turinys: *Žydi, protėvių*

⁴⁶ LCVA, f. 1676, ap. 1, b. 10, l. 75(2).

Nuo 1840 m. Marijampolėje veikusioje valdiškoje apskrities mokykloje už lietuvių kalbos vartojimą buvo baudžiama, ant kaklo užkabinama lentelė, V. Kudirkos žodžiais, „pažeminimo ir paniekos ženklas“. Žr.: G. Ilgūnas, *Vincas Pietaris*, Vilnius, 1987, p. 23.

⁴⁷ LCVA, f. 1676, ap. 1, b. 10, l. 70.

garsiausių, puikios giminės; žydì, kilni Rože /.../ taurus tavo būdas tapo toks prakilnus, kad visiems tavo dorybės kvepia rožės aromatu; žydėk laiminga savo jaunystėje, laimė telydi iki vėlyvos senatvės. Vienas kūrinėlis skirtas pačiam „profesoriui“ vienuoliui Andriui Katiliui; jis prasideda tokiu kreipiniu: *Gerbiamasis Andriejau, būdamas didžiai reikalingas, / Nesugebi pasislėpti savo vienuolyno šešėlyje. / Tavo vardas plačiai žinomas, / Esi visiems pavyzdys...*⁴⁸ ir t. t. Didelė dalis Katiliaus rankraštyje pateiktų mokyklinių tekstų temų yra gyvenimiško, praktinio pobūdžio, pvz., „sūnus nesutinka su tėvo testamentu“ arba „kaltininkas šaukiamas į teismą“. Mokyta gražbylostės, derančios vestuvių ar laidotuvių progomis. Taigi aptariamos retorikos paskirtis kur kas platesnė nei išreikšti egzaltuotą mandagumą panelėms ar įsieteikti magnatams. Aptinkame keletą visai nenaivių, satyrinio pobūdžio tekstų (pvz., eilėraščių apie Prūsijos karalių Frydrichą Vilhelmą III). Įdomesnis iš šio žanro pavyzdžių – eiliuotas kūrinėlis apie beždžionę, panorėjusią tapti žmogumi⁴⁹ (pavadintas mįslingai – *Cześć Bogusławie że Ja nie Ty – Laiminu /savo/ dalią, kad aš ne tu(?)*). Jame kalbama apie beždžionės pastangas skelbti Dievo garbę, mylėti tėvynę; apsimetėlis padaras kurį laiką dumia žmonėms akis ir jie netgi sveikinasi su juo; vis dėlto ilgainiui paaiškėja, kad tai tik *bestija, kenkianti tautai*. Keistoko kūrinėlio sumanymas paaiškėja pastebėjus, kad tai akrostichas: pirmosios eilučių raidės sudaro pavardę „Mikułicz“. Marijampolėje XVIII–XIX a. sandūroje iš tikrųjų gyveno kažkoks vietinės reikšmės veikėjas ponas Mikuličius; beje, jis nuomojosi sklypą marijonų jurisdikijoje.

Visa tai – retorika, bajoriškos visuomenės elgesio pragmatika bei kurtuazija – dar neišsėmė „Mokyklinėje prakalboje tėvams“ pažadėtos „riterio išugdymo“ programos. Jos branduolį sudarė pilietinis-patriotinis auklėjimas.

Kaip žinoma, pijorų ordinas, konkuruodamas su jėzuitais, St. Konarskio iniciatyva XVIII a. viduryje pradėjo steigti vadinamąsias „kilmingųjų mokyklas“ („Collegium nobilium“) – naujo tipo mokymo ir lavinimo įstaigas, kuriose mokyta užsienio kalbų, humanitarinių dalykų, šiuolaikinių gamtos mokslų pagrindų (steigta eksperimentinės fizikos laboratorijos), taip pat muzikos, šokių, jodinėjimo, fechtavimosi. Tai buvo elitinės lavinimo institucijos, skirtos didikų vaikams, kėlusios riterio, bajoro išugdy-

⁴⁸ *Ibid.*, l. 84.

⁴⁹ *Ibid.*, l. 58.

mo tikslus (Varšuvoje pradėjo veikti 1740 m.; Vilniuje kilmingųjų kolegiją įsteigė jėzuitai 1751 m.). Tikėtasi, kad šios mokyklos ugdys kompetentingus aukštų valstybinių pareigybių kadrus. Iš tiesų Varšuvos kilmingųjų kolegijos auklėtiniai sudarė didelę Apšvietos epochos politinių, kultūros veikėjų branduolio dalį. Beje, jaunuolius lankančius šią mokyklą, būdavo kreipiamasi pavartojant kalbamą sąvoką: *Ichmości Pany Kawalery; szlachetny / przezacni Kawalerowie*⁵⁰. Mūsų pateiktoje „Prakalboje“ esančios užuominos apie biblinį karalių Samuelį, kuris, *su kunigų priežiūra išauklėtas, išaugo pirmosioms naujosios respublikos pareigoms, ir riterio išugdymo pažado, žinoma, dar mažoka hipotezei, kad Marijampolės marijonų viešoji mokymo įstaiga orientavosi būtent į „Collegium nobilium“*. Tačiau, remdamiesi A. Katičiaus mokykliniais užrašais, galime teigti, kad aptariamoje mokykloje iš tiesų vyko riteriškumo pamokos. Pateikiame kelis pavyzdžius: *...Kada į jūsų gretas žvelgiu, narsieji neįveikiamo vyriškumo riteriai, kurių niekas dar nėra išgąsdinęs, atrodo, kad kiekviename iš jūsų išvelgiu priešą nugalėtoją... – čia imituojama karvedžio, besirengiančio kautynėms su turkais, kariška prakalba. Dabar kiekvienas jūsų lenkai, vyriškai stokite, į mūšį. Dabar žmonas, vaikus, gimines, tarnus ir vasalus, vedamus į bjaurią pagonių nelaisvę, tučiuojau gelbėkite. Dabar už nužudytus senelius ir kūdikius, už žemes nusiaubtas, išplėstus kaimus, išniekintas šventoves narsiai keršykite /.../ Nejaugi toji pikta tauta, kuri pereitais metais savo pačios sienose beveik į šipulius buvo sumušta, ir toliau akiplėšiškai mus puldinės? Geiskite eiti į mūšį ir niekšingu jų krauju apliekite jų žemę. Žuodomus belaisvius, dejonėmis ir raudomis jūsų pagalbos gailiu balsu šaukiančius, iš kankintojų vergijos išplėškite*⁵¹. Taip savo kalboje 1798 m. kovo 15 d. marijonų mokyklos mokinys vaizdavo lietuvių sutriuškintą karalių Lešeką Juodąjį, raginantį lenkų riterius stoti į atsakomąjį mūšį su Lietuva. Ši prakalba artima atitinkamai pastraipai iš Kojelavičiaus „Lietuvos istorijos“. Tai reikštų, jog mokykloje buvo studijuojama Lietuvos DK praeitis, atliekami vertimai iš lotyniškų šaltinių. Istorinių riteriškų kalbų užrašyta įvairių: kryžiuočio žodžiai karaliui Vladislovui po triuškinamai pralaimėto mūšio, išdidus Jogailos atsakymas kryžiuočiams, atsiuntusiems jam kalavijus kaip kvietimą pradėti kovą (*...mes ir patys pakankamai turime ginklų...*), karaliaus Jano Sobieskio prakalba, kurioje lenkų riteriams įrodinėjama, kad karys neturi teisės bijoti.

⁵⁰ Plg. Mykolas Pranciškus Karpavičius, *Rinktiniai pamokslai*, Vilnius, 2004, p. 57–68.

⁵¹ LCVA, f. 1676, ap. 1, b. 10, l. 31.

Ir šiuo atveju aptariamų mokyklinių tekstų negalima laikyti naivia pramoga, kariškais moksleivių žaidimais. Marijonų „riteriai“ buvo supažindinami ne tik su kilnaus, išdidaus, vyriško, narsaus elgesio pavyzdžiais, kuriuos teikė Abiejų Tautų Respublikos istorija, bet ir su tikrai dramatiškomis politinėmis aktualijomis. Pastarosios tapdavo retorikos pratybų tema. Išlikę pilietiniai eilėraščiai apie Kosciušką, karvedžio Poniatovskio žūtį, apie išdaviku laikytą paskutinį Lenkijos karalių. Eiliuota: ...*Žūsta Tėvynė, lekia bedugnėn / Priimu, Dieve, Tavo bausmę; / Peržengėme visas nuodėmių ribas. / Tu mus žudai, tačiau kada nors ateis laikas. / Kada mus vėl prikelsi, išgelbėsi iš šios bėdos...* ir t. t. Taigi valstybės žlugimas 1795 m. nesukliudė išlikti ir gyvuoti patriotinei-pilietinei ugdymo orientacijai, kuriai nenorom teko nuslopti kitose okupuotos Lietuvos mokyklose. Naudotasi laikraščiais (daryti išrašai) – ši naujovė diegta kilmingųjų kolegijose.

Gerą suvokimą krašto įvykių, drauge – ypatingą patriotinį pakilimą atspindi Napoleono kampanijos meto mokykliniai užrašai. Šūkais, prakalbomis ir eilėraščiais džiūgauta dėl Prūsijos galybės žlugimo (eilėmis aprašomi konkretūs karų epizodai), svarstyta apie susidariusią tarptautinę jėgų pusiausvyrą. Pavyzdžiui, eilėraštukas *Maskolių imperatoriaus pralaimėjimo prie Austerlico proga* (pažodinis vertimas iš lenkų k.):

*Prie Austerlico prancūzų kareivių laimėjimas
Džiugina visus aplinkui, kiekvienas juo tiki.
Australi prie Ulmo nubausti lazdomis;
O prie Austerlico rusinai gavo užpakalin smūgį [wzieli w Dupe szlagą].
Nuo ugnies sprukdami link ežero bėgo,
Ten vežimai, armotos ir jie patys pražuvo.
Nesityčiok daugiau iš lenko, pasipūtęs rusine,
Jeigu prūsokas nepadės, tave tikrai ištiks pragaištis⁵².*

Rankraštyje tiesiog pasipila eiliuoti kūrinėliai, prakalbos, pagaliau šūikai – visi keliantys į padanges Napoleoną, „išvaduotoją prancūzų karvedį“. Savotiška šios entuziastingos proginės kūrybos kulminacija – marijonų knygoje pateiktas spektaklio scenarijus. Antikinio pavyzdžio sceniniame veiksme (su choru, muzika) turėjo pasirodyti alegorinės figūros: „Persėjas“ – Napoleonas, „Andromeda“, personifikuojanti Lenkiją, „Polimedonas“ – generolas

⁵² *Ibid.*, l. 67.

Dąbrowskis, „Finėjas“⁵³ – rusų caras. Visi šie personažai turėjo sakyti pompastiškus, alegorijomis ir antikinėmis aliuzijomis išpuoštus monologus.

Apie unikalų lietuvišką patriotinį-pilietinį kūrinėlį (37 eilutės), skirtą Lietuvos dalies išsivadavimui iš Prūsijos priespaudos, sukurtą 1809 m. ir viešai deklamuotą tuomet Marijampolėje vykusio seimelio proga, yra rašyta⁵⁴. Jis rodo, kad riteriška dvasia ir pilietinė savimonė, kurią diegė marijonų mokykla, buvo nesvetima ir lietuvių kalbą vartojusiai visuomenei⁵⁵.

Aptartinas ir lietuvių kalbos vartojimo klausimas. Mokyklinių pratybų rinkinyje fiksuoti trys jos pavartojimo atvejai (du – tėvams ir mecenatams, vienas – skirtas minėto seimelio auditorijai). Jie laikytini nedėsningais, atsitiktiniais. Lietuvių kalba buvo „anapus“ arba „šalia“ kultūros, kurią ugdė aptariamo meto vidurinės mokyklos, sferos; kitaip būti ir negalėjo. Tačiau šią žinomą lietuvių kultūros istorijos tiesą nagrinėjamas tekstų rinkinys patvirtina gana savitai. Rinkinyje pateikti poezijos stilių – aukštojo („poetinio“), vidurinio ir žemojo (jis įvardytas kaip „prasčiokiškas“ – „prostacki“) pavyzdžiai⁵⁶. „Prasčiokiškas“ stilius demonstruojamas pateikiant liaudišką vadinamųjų kalėdotojų dainą („pastorelė“ – *wiersze Pasterskie w prostocie ducha*). Jos leksika – gudiškų ir lenkiškų žodžių mišinys. Dainelės intriga: prakartėlėje gulintį Kūdikį Jėzų, be kitų personažų – nevykėlių, ateina pasveikinti ir lietuviai, kurie atneša dovaną – puodą batvinių (*bocwyny*). Šv. Juozapas šaukia: *Ach, wy durni Licwyny, Jezus nielubit bocwyny!...* Kodėl pasirinktas ne lietuvių folkloras (Marijampolės „studentams“ jis tikrai turėjo būti įprastas), juk ir jame netrūksta „žemųjų“ žanrų? Tarkime, retorikos mokytojas buvo gudų kilmės asmuo. Galimas ir kitas paaiškinimas. Susiduriame su paradoksu: lietuvių kalba šiuo atveju nepavartota ne todėl, kad ji

⁵³ Pasak graikų legendos, aklas Juodosios jūros karalius, kurio maistą vogdavo arba apteršdavo harpijos. Pagal kitą variantą, Finėją už nusikaltimą apakino ir užmušė argonautai.

⁵⁴ D. Viliūnas, „Užnemunės genius loci Marijampolės marijonų vienuolyne“, in: *Užnemunė: visuomenė ir dvasinio gyvenimo procesai*, Vilnius, 2005, p. 72–73.

⁵⁵ Visas kūrinėlis dvikalbis: „litwyno“ lenkiška oracija „lenkui“, keliaujančiam į Marijampolės seimelį, ir eiliuotas šio „lenko“ analogiškas lietuviškas atsakymas, raginantis džiūgauti dėl Prūsijos žlugimo. Pridėtas lietuviškas komentaras: *Lankas, sutikias Letunika aynanti ing Maryanpola ant Seymiko, sweykino ji tais žodžiais*. Tai yra neįprasta, unikali Abiejų Tautų unijos lygiavertiškumo manifestacija. Atkreiptinas dėmesys į tai, jog čia lietuvių kalba vartojama oficialia, valstybine proga, seimelyje, bajoriškoje pareigūnų auditorijoje.

⁵⁶ LCVA, f. 1676, ap. 1, b. 10, l. 65.

„mužikiška“, bet atvirkščiai – „dar“ bajoriška: juk Marijampolės moksleiviai XVIII a. pabaigoje buvo, manytina, lietuvių kalbos neatsisakiusių Užnemunės bajoraičių sūnūs. Ir jiems, ir jų tėvams „suprasčiokinimas“, „žemojo“ stiliaus priskyrimas turėjo būti nepriimtinas, užgaulus. Kad ir kokias keltume hipotezes, lietuvių kalba vis dėlto buvo „anapus“ bet kurio literatūrinio lygmens, ji ignoruojama arba, kaip šiuo atveju, diplomatiškai „apeinama“.

Apžvelgus mokyklos sceninių pasirodymų oracijas, retorikos pratybų istorines-riteriškas kalbas, matyti, kad dauguma jų yra dialoginio pobūdžio (kreipimasis, atsakymas, prieštaravimas; minėto lietuviško kūrinėlio atveju – abipusiškas eiliuotas pasisveikinimas). Jėzuitai, kaip žinoma, buvo sukūrę ir išplėtoję išsistatą mokyklinių varžybų sistemą (pvz., mokiniai „graiškai“ varžydavosi su „romėnais“ ir pan.), taikyti apdovanojimai pasižymėjusiems. Jėzuitų mokyklose ši sistema buvo neatsiejama ir nuo gėdijimo, bausmių (pvz., negabiuosius ar prasižengėlius sodindavo į „asilų“ suolus), net nuo sekimo bei skundimo. Mūsų nagrinėtos „Mokyklinės prakalbos tėvams“ tekste pabrėžtinai įdomus momentas, ryškiai skiriantis numanomą marijonų mokyklos pedagogiką nuo jėzuitiško jos varianto. Marijonų oratorius mokinių tėvams sako: *Tegul norintys mokytis nerungtyniauja, kuris nuovokesnis*. Kaip rodytų kontekstas, šią taikingą direktyvą grindžia įsitikinimas apie prigimtinių „nesudrumsto“ proto lygiavertiškumą.

Apšvietos išaukštintas sveikas protas aptariamoje švietimo įstaigoje nediegė konfesinio ar kurio nors pasaulėžiūrinio radikalizmo. Pavyzdžiui, eiliuotame kūrinėlyje „Apie Koperniko išvadą“ heliocentrizmo hipotezė neperšama – sakoma, kad saulė vis tiek vienodai šildo visus skirtingai manančius ir teikia gyvastį visiems. Kitoje mokyklinių užrašų vietoje išvardijami septyni išminčiai (miletietis Talis, atėnietis Solonas, lakedemonietis Chilonas ir kt.), nurodomi septyni pasaulio „stebuklai“: Egipto piramidės, Babilono sienos, Rodo kolosas, Fidijo sukurta Dzeuso skulptūra (*Jovis Olimpici simulacrum a Fidio elaboratum*) ir t. t. – be jokių pamokančių komentarų, barokinių pavyzdžių, (*priklodų*), vien tik kaip egzotiškos įdomybės. Lygiai taip pat pasaulio stebuklai (*miracula mundi*) suvokiami ir dabartinėje sekuliarizuotoje visuomenėje – tai didingų, titaniškų žmogaus laimėjimų liudytojai. Reikšminga ir tai, ko išlikusiuose marijonų mokyklos manuskriptuose nėra – juose neaptiksime ne tik jokių religinio fanatizmo apraiškų (taip uoliai ieškotų sovietiniame moksle), bet netgi elementarios krikščioniškos didaktikos, kuri vyrauja, pavyzdžiui, negausioje XVIII a. lietuviakalbėje raštijoje.

Lig šiol nemažai stengtasi rasti XVIII a. Apšvietos kultūros atstovų taip pat žemuosiuose sluoksniuose, per didinamąjį stiklą tyrinėti to meto lietuviški tekstai. Deja, pastangų būta kiek pritemptų, sukuriant nebūtos reikšmės figūras. Geras pavyzdys – lietuviškai rašytų pamokslų autorius Kiprijonas Lukauskis (1757–1797), „plataus akiračio, išsilavinęs dvasininkas⁵⁷“, nejučia rikiuotas į vieną šlovingą gretą su bžostauskais, tyzenhauzais ir masalskais. Pastarojo meto tyrinėjimai rodo, kad apšvietą minėtas Troškūnų klebonas išgyveno greičiau kaip pašalietis: „Nors aplinkui sklinda apšvietos humanistinių idėjų, K. Lukauskio vis dar skelbta kraštutinis religinis antisemitizmas. [...] Nors Apšvietos epochoje pamažu skaidrėta visuomeninio mentaliteto, jo vis dar lyg niekur nieko pripažinta, kad esama burtininkų, raganų, kenkiančių aplinkiniams, vis dar gvildenta, kaip jos turėtų būti patraukiamos atsakomybėn⁵⁸“.

Mūsų aptartos medžiagos visuma perša hipotezę, kad Apšvietos epochos idėjų poveikis mokytojams marijonams buvo tiesioginis ir stiprus, rodantis liberalias, pasaulietines, humanistines, pilietines auklėjimo tendencijas. Šiuo požiūriu Andrius Katilius (spėjame, kad didžiumai paminėtų tekstų priskirtina jo autorystė) toli pranoksta Kiprijoną Lukauskį. Pranoksta įvairiais dalykais ir kitus XVIII a. pabaigos lietuvių autorius: tyros, nesugadintos vaiko prigimties, spontaniškumo ir prigimtinio proto iškelimu, organiško, diferencijuoto auklėjimo koncepcija, amžiaus psichologijos pradmenimis, pedagoginio konkurencijos principo atsisakymu, pestalociška meile vaikams, idėja, kad luominis kilmingumas dar nederminuoja kultūrinio, dvasinio iškilnumo, pagaliau renesansinio „virtus“ idealo atgaivinimu, patriotinio auklėjimo kryptingumu.

5. UŽNEMUNĖS BAJORIŠKO MENTALITETO RAIŠKA 1807–1815 M. LAIKOTARPIU

Sūduvos smulkiųjų bajorų ugdymo tema išplėstina klausimu dėl mūsų aptartos mokyklos poveikio, visuomenės „atsakomosios“ reakcijos. Deja, kaip jau minėta, kultūrologinėse studijose įprastinių dokumentų, šaltinių (pvz., memuaristikos) apie senąją Užnemunės istoriją stinga. Vis dėlto čia

⁵⁷ Šiuos epitetus vartoja A. Tereškinas straipsnyje „Mielas mums gyvenimas..“, in: *Kiprijonas Lukauskis*, p. 5.

⁵⁸ St. Tunaitis, *Apšvietos epochos socialinės ir politinės filosofijos metmenys*, Vilnius, 2004, p. 81.

būta trumpo periodo, sukėlusio nemenką šio krašto kūrybinį proveržį, kuris neliko nedokumentuotas. Tai 1807–1815 m. laikotarpis; tuomet Užnemunės regionas pateko į Napoleono kampanijos politinio darinio – Varšuvos Kunigaikštijos sudėtį. Iš Prūsijos valdžios išvaduoto krašto realijos – satisfakcija dėl nekenčiamo okupanto sutriuškinimo, baudžiamos panaikinimas ir pilietinių teisių suteikimas valstiečiams (vadinamojo Napoleono kodekso įvedimas), Abiejų Tautų Respublikos atkūrimo ir politinės nepriklausomybės viltys, pagaliau tiesioginis įvairių gyventojų sluoksnių įsijungimas į Bonaparto legionų karinius žygius Europoje ir Rusijoje – visa tai labai išjudino, įaudrino regiono visuomenę. Būtent šis trumputis, bet kupinas reikšmingų įvykių, nepaprastai intensyvus laikotarpis teikė iliuzijų, kad atėjo metas įgyvendinti bajoriškus kariško vyriškumo idealus. Atrodo, kad marijonų retorinė mokykla šias iliuzijas skleidė ir kurstė. Kita vertus, mūsų paminėti retorikos tekstai atspindėjo bendrąją dvasinio pakilimo atmosferą. Egzistuoja dar vienas išskirtinis liudijimas apie šį visuomenės sukrėtimą: tai tautosakininkų XIX a. pabaigoje – XX a. Suvalkijoje surinktos istorinės karinės dainos, anoniminė lietuviška poezija, atspindinti Napoleono kampanijos įvykius. Šių liaudiškų kūrinėlių (tradicinių kolektyvinių ir nežinomų autorių sukurtų, t. y. turinčių aiškių individualios kūrybos bruožų) užrašyta tikrai daug – keliasdešimt (įskaitant skirtingus variantus). Tuo tarpu 1831 ir 1863 m. sukilimai, dar vėlesni politiniai kariniai įvykiai išliko paminėti vos keliose folklorinėse dainose ar anoniminiuose kūrinėliuose. Jokiose kitose Lietuvos vietose tokia vadinamojo Napoleonmečio dainų gausa ir įvairovė nebuvo užfiksuota. Spėjimas, kad politinės karinės poezijos suklestėjimą galėjo įkvėpti pagrindinis regiono pasaulietinio švietimo centras, būtent, Marijampolės marijonų humanitarinė („retorinė“) mokykla, yra gana logiškas, tačiau jam verifikuoti stinga tiesioginių duomenų. Pamėginsime remtis minėtu savitu, retai naudojamu šaltiniu kitais sumetimais, išskeldami prielaidą, jog šios rūšies tautosakinė medžiaga teikia informacijos apie smulkiosios bajorijos mentalitetą Apsvietos epochos pabaigoje. Iš pradžių palyginimui pateiktinas pirmasis karinis – istorinis Užnemunėje sukurtas kūrinėlis – 12 posmelių giesmė apie Teodoro Medekšos žūtį (Medekša – pagarsėjęs 1768 m. Baro konfederacijos dalyvis, nukautas prie Aukštosios Rūdos). Eilėraštis neabejotinai perteikia dar Baroko epochos dvasią. Jis pradedamas niūriu *memento mori*:

Kas tuose kapuose yra pakavotas?

Sūnus Medekšos, Maskvos užkovotas.

*Atmink, jog ir tu pats tos dienos sulauksi,
Žinok, jog patsai čion nekaraliausi.*

Herojaus žūtis piešiama barokiškai sodriai:

*Atlėkia tuo kartu du baisiu kazoku,
Išmuša iš žirgo su dideliu smūgiu,
Tuojaus pikėmis pradėjo badyti
Ir kaip pasiutę rėkdami klykti.
O iš piktumo kaip žvėrys apnikę
Po visur badė tautos apgynėją.*

Eilėraštis baigiamas moralu su dar viena minėtai epochai būdinga nuoroda į gyvenimo trumpumą ir trapumą:

*Nesūdyk sunkiai – trumpas gyvenimas,
Dieve, duok dangų – netikėts mirimas:
Jis tautą [kitame variante vietoj „tautą“ sakoma „viera“]
gynė kaip tik galėdamas,
Gyvastį savo už ją palikdamas.
Dieve galingas, priimk tą apierą
Už savo vardą ir švenčiausią viera.
Kas gied tą giesmę, tas ištart težino
Tam kavaliereiui atsilsį amžiną⁵⁹.*

Į regioninį didvyrių panteoną ilgam patekusių „kavalieriaus“ „Medekšos giesmė“ perteikta baroko poetinėmis priemonėmis, artima tradicinei liaudiškai lietuvių pasaulėjautai. Kaip žinoma, dauguma karinių lietuvių liaudies dainų yra nostalgios, melancholiškos, beveik visose nuskamba (jeigu ne perdėm dominuoja) fatališkos žūties motyvas. Toliau pateikiama vadinamoji „Marijampoliečių daina“ atspindi radikaliai pakitusį mentalitetą. Jos poetika ir turinys tipiškas, t. y. charakteringas Užnemunės Napoleono mečio periodo tekstams; ji pasirinktina dar ir dėl tiesiogiai nurodomos sąsajos su Marijampole. Tekstą pateikiame iš M. Biržiškos studijos⁶⁰, netaisydami kalbos ir semantinių neaiškumų, atsiradusių, manytina, plintant dainos nuorašams.

⁵⁹ M. Biržiška, *Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos*, Vilnius, 1920, p. 71.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 70.

Vai jūs, mano lenkai, mano geri broliai,
 Būkim mes žalnieriais gera valia, koliai
 Ta tėviškė mūsų pribuvimo laukia
 Ir sūnelius savo ant pagelbos šaukia;
 Pasiskubinkim kuo greičiaus!

Išvaryt maskolių iš tos žemės lenkų
 rūpinkis, kovoki – tai dalyks nemenkas.
 Nevertis būt nė sūnus tos tėviškės vardo,
 Kursai nenorėtų tuojaus stvertis kardo
 Ant pamušimo nevydonų.

O ir iš pavieta Mariampoliaus
 Turim pasirodyt gyventojais toliaus.
 Prie tėviškės mūsų, nors kunigaikštystos,
 Bet valnos dėl mūsų visados ponystos –
 Garbingos mūsų Lietuvos.

Ak kokia garbė drąsiai vajavoti
 Ir ant nevydonų jaugi viršų gauti,
 Ne tiktai rubežius laikyti,
 Prūsokus, maskolius naikyti,
 Taip pats Dievas mums padeda.

Patys mūsų tėveliai daleiskit datirti,
 Papeiktos malonės nenorėkit skirti;
 Nėr tos taip garbingos jauniesiems uždarbės,
 Kad niekam nevertas yr žmogus be garbės –
 Garbingiausį kareivio vardą.

O kuris iš mūsų Dievo valia žūsim,
 Neišmieruota garbe pagerbintais būsim,
 Jogei dėl tėviškės drąsiai kariausim,
 Norint ir gyventi dėl anos perstosim, –
 Jūs mus garbšit visados.

Tegul tas iš mūsų pats už pečiaus sėda,
 Kuriam namie būti senatvėj ne gėda,
 O mes visi sveiki linksmi ten keliaujam,
 Toliaus vainą vesti niekad nepaliaujam,
 Kol tėviškę išgelbėsime.

Biržiškos įsitikinimu, ši J. Basanavičiaus užrašyta daina neabejotinai yra apie 1831 m. sukilimą. Iš tiesų ji byloja apie ankstesnius įvykius. Suki-

limų metais nebuvo jokio reikalo „naikinti prūsokus“, taip pat nepasitaikė proga „rubežius laikyti“, t. y. ginti valstybės sienas. Pagaliau kūrinėlyje įvardijama „mūsų tėviškė kunigaikštystė“; manytina, jog turima omenyje Varšuvos Kunigaikštystė; sukilimų metais Užnemunė priklausė Lenkijos (vadinamajai „Kongresinei“) Karalystei.

Mūsų iškelta prielaida apie bajorišką Užnemunės karinių dainų kilmę kūrinėlyje gana akivaizdi. Sunku įsivaizduoti muziką, vakarykštį baudžiauninką ar lažininką, savo noru raitą besiveržiantį atakuoti ir bravūriškai naikinti kaimyninių didvalstybių ginkluotąsias pajėgas, raginantį saugoti valstybės sienas. Dalis aptariamo meto Užnemunės lietuviškų dainų jų bajorišką kilmę nurodo tiesiogiai, pvz.: *Ok mes, vyrai, mieli broliai, / Mieli broliai, vis bajorai, / Eisim urmu į maskolius...*⁶¹, arba: *...iš prūsokų tiltus dėsime, iš jų kraujų upes liesime. Mes, broleliai vajaaninkai, / Visi jauni kavalieriai / kavalieriai...*⁶² „Kavalieriaus“ garbės samprata analogiška tai, kurią įžvelgėme marijonų tekstuose – antikiniam vyriškumo idealui. Ar ir dabar jis sietinas su Apšvietos ideologija ir mentalitetu? Manytina, kad taip. Sarmatizmo ideologijos veikiamas Baroko epochos bajoras buvo vitališkas, vaidingas ir karingas, tačiau ne mažiau religingas, iracionalus personažas. O garbinga narsuolio mirtis, apie kurią užsimenama *Marijampoliečių dainos* tekste, yra, pasakytume, nebarokinė, ji krikščioniško dangaus nepažada, dainoje neprašoma sukalbėti maldą už žuvusius, o priešas – neutralus „vieroš“ – tikėjimo požiūriu. Žūtis su ginklu rankoje užtikrina ką kita – gerą vardą, nusipelno tvaraus bendrapiliečių atminimo: *Jūs mus garbėsit visados*. Šis kūrinėlis (kaip ir apskritai Užnemunės karinė poezija) liaudiškų dainų kontekste išsiskiria dar ir tuo, kad jame „garbė“ pelnoma pirmiausia ne pasiaukojimu, ne didvyriška mirtimi, bet pergale, „nevydonų pamušimu“, „viršaus gavimu“. Kituose tekstuose pergalės motyvai reiškiami dar nutrūktgalviškiau, jie ganėtinai „kraugeriški“, pvz., *Iš maskoliaus tiltus dėsime / Iš jo kraujo upę leisime* ir t. t. Beje, herojiškos pergalės motyvai vyrauja ir marijonų retorikos pratybų tekstuose. Apšvietos epochos ideologai besąlygiškai neatmetė viso Abiejų Tautų Respublikos barokinės ideologijos paveldo. Įtemptomis užsienio politikos sąlygomis buvo naudinga, išvalgu skatinti minėtą sarmatišką vitališkumą ir karingumą, žinoma, atmetant anarchistinį egocentrizmą, su prietaringumu besiribojantį religingumą.

⁶¹ *Ibid.*, p. 59.

⁶² *Ibid.*, p. 126.

1783 m. Edukacinės komisijos vadovybės nutarimu Vyriausiojoje mokykloje ir visose didesnėse Lietuvos vidurinėse mokyklose buvo suorganizuotas labai iškilmingas, pompastiškas Jano Sobieskio III pergalės prieš turkų kariuomenę prie Vienos 100 metų sukakties minėjimas. Matyt, tikėtasi, kad šios pergalės šventimas taps nacionalinį orumą ir pilietiškumą žadinančiu akstinu, valstybiniu renginiu, pergalės švente. Yra pagrindas manyti, kad pergalę prieš turkus šlovinantys marijonų mokyklos tekstai yra būtent šios naujos valstybinės šventės atgarsis.

Mūsų pristatyto lietuviško kūrinio bajoriška pasaulėvoka neintravertiška, tolima nuo sodietiškos melancholijos ir lyrizmo. Antra vertus, liaudiškasis anoniminis subjektas „mes“ šiuose kariniuose kūriniuose funkcionuoja kaip pilietinės vienybės priešprieša „aukso laisvių“ laikų šlėktiškam partikuliarizmui, egoizmui: *Mes, vajauninkai; Mes, kavalieriai; Tėviškė mūs pagelbos šaukia. Marijampoliečių daina* ryžtinga, bravūriškai džiugi, tiesiog trykštanti jaunatviška sveikata. Kalbant apie poetiką galima išvelgti švietėjiško realizmo, empirizmo bruožų. Visiškai apsieinama be barokinių alegorijų ar liaudiško metaforizavimo, aiškiai, realistiškai išvardijami motyvai (pagalba Tėvynei, karinė garbė, noras „pasirodyti“) ir veiklos užduotys – drauge su lenkais nedelsiant stoti į ginkluotų savanorių gretas, išvyti ir likviduoti priešą, saugoti sienas, nepalikti rikiuotės iki galutinės pergalės. Šias užduotis įgyvendinti bent iš pradžių realiai įgalino dalyvavimas šimtatūkstantinėse Napoleono pajėgose.

Proziška „sėdėjimo už pečiaus“ metafora atliepia 3-iajame šios studijos skyrelyje nagrinėtą amžiaus tarpsnių psichologiją. Jaunatviškas sveikumas, linksmumas, riteriškas veiklumas priešpriešinamas senatviškumui, kuris šio kūrinių kontekste yra tiesiog gėdinga būseną.

Apšvietą įprasta vadinti Pažangos amžiumi. Pergalingi, jaunatviški ir veržlūs užnemuniečių himnai, manome, siejasi su optimistine pažangos ideologija. Jaunoji smulkiosios bajorijos karta išnaudojo trumpąją progą bent akimirksnį pasijusti laisvu, visaverčiu, veikliu, taurių tikslų vienijamu savo krašto istorijos subjektu. Tai yra tuo, kuo juos ragino tapti naujojo tipo mokyklos. Marijampolės marijonų pasaulietinėje mokykloje kurti lenkiški, lotyniški ir lietuviški tekstai, lietuviška užnemuniečių bajorijos poezija byloja apie tą patį mentalitetą, optimistinę, deją, trapią dvasinę sanklodą, kurią sukūrė Apšvietos epocha. Brutalios istorinės aplinkybės Užnemunėje, kaip ir kitur Lietuvoje, neleido labiau išsiskleisti smulkiosios bajorijos politinėms ir kultūrinėms potencialioms. Prasidėjo kita, nauja, desperatiškų sukilimų „rusinimo“,

„lenkinimo“, „pakampių“ slaptų mokyklėlių, „daraktorių“, knygnešystės, pagaliau valstietiškos „Aušros“ epocha. Būtent jai, tiesioginei šiuolaikinės lietuviybės pirmtakei, buvo ir tebėra skiriamas pagrindinis Lietuvos švietimo istorikų dėmesys. Vis dėlto manome, kad jo nusipelno ir užmirštoji Apšvietos epochos „kavalielių“ karta. Juk vadinamajame Tautinio atgimimo sąjūdyje dalyvavo tos kartos palikuonys. Dauguma jų senokai buvo pripratę prie žagrės, tačiau tebemokėjo ir karžygiškas Napoleono legionierių dainas.

Išvados. Paskutiniame XVIII a. ketvirtyje–XIX a. pradžioje Marijampolės mieste veikė marijonų vienuolyno suorganizuota ir išlaikoma vidurinė, paapygardinio tipo mokykla, kuri buvo svarbus, manytina, pagrindinis didelės Užnemunės regiono dalies viešojo, pasaulietinio švietimo centras. Tai buvo kelių lygmenų (klasių) mokymo ir ugdymo įstaiga, pagrindinę dėmesį skyrusi klasikiniam humanitariniam lavinimui, lotynų kalbai ir retorikai.

Šios įstaigos užrašų ir mokyklinių pratybų rankraštinių rinkinių medžiaga leidžia rekonstruoti pedagogikos nuostatas, būdingas Apšvietos epochai, vaikystės ir jaunystės sampratą, bajorų mokymo bei ugdymo idealus ir praktiką. Šios nuostatos to meto kontekste buvo modernios, kai kuriais bruožais artimos humanistinei J. H. Pestalozzi'o mokyklai. Teigtina, kad Marijampolės marijonų pasaulietinės mokyklos mokytojai jau XVIII a. paskutiniame ketvirtyje disponavo išplėta, organiška pedagogikos koncepcija, pagrįsta empirinės amžiaus psichologijos išvalgomis. Šios pedagoginės psichologijos išvalgos (kiek jas įmanoma rekonstruoti iš nedidelės apimties tekstų) to meto kontekste moderniai apibūdino jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaiko savybes, jo auklėjimo būdus (vaikystės traktuotėje numanoma J. J. Rousseau įtaka, greičiausiai – netiesioginė), tačiau neįžvelgė paauglystės tarpsnio savitumo.

Marijonų pedagogai aiškiai formulavo bajorų luomo jaunuomenės auklėjimo tikslus ir priemones. Galutinis auklėjimo tikslas – riterio išugdymas, pasiekiamas lavinant protą ir diegiant teigiamas moralines savybes („gerus įpročius“). Riterio – samprata buvo artima antikiniam ir renesansiniam vyriškumo („virtus“) idealui.

Mokyklinių tekstų analizė leidžia konkretizuoti mokymo ir lavinimo formas, priemones, tarpinius tikslus – tai literatūrinės lenkų kalbos įvaldymas, kurtuazijos diegimas, vidurinių luomų santykių pragmatikos pažinimas. Pagrindinis vaidmuo perimant bajorišką, rafinuotą elgesio normas teko retorikos pamokoms, kurios vyko pagal jėzuitų mokyklose

sukurta modelį. Svarbų, manytina, lemiamą vaidmenį bajorų ugdymo procese turėjo patriotinis-pilietinis auklėjimas, neatsiejamas nuo krašto istorijos (teikiančios garbingo ir narsaus elgesio pavyzdžius) ir esamos politinės tarptautinės situacijos pažinimo.

Lietuvos vidurinio lavinimo istorijos kontekste senoji Marijampolės mokykla savita gebėjimu savarankiškai (be tiesioginio Edukacinės komisijos palaikymo) recipuoti ir skleisti Apšvietos epochos nuostatas ir idėjas. Dar savitesnė, kad gebėjo jas ir jų patriotinį-pilietinį kryptingumą išsaugoti, akumuliuoti net kelis kartus radikaliai keičiantis politinei administracinei krašto situacijai. Pateiktieji duomenys remtą hipotezę, kad Apšvietos pedagogika savaimingai skverbėsi į platesniųjų socialinių sluoksnių mentalitetą, plito periferijoje, kur ją skleidė žemesnės kilmės ir neišskirtinio socialinio statuso aktyvesni dvasininkai.

Šie dvasininkai, straipsnyje pristatytos Marijampolės marijonų vienuolyno mokyklos mokytojai, manytina, atliko svarbų vaidmenį, tarpininkaudami tarp aukštosios, Apšvietos idealų veikiamos retorinės kultūros ir liaudiškai kultūrai artimos smulkiosios lietuviakalbės bajorijos kultūros. Kai kuriuos Užnemunės smulkiosios bajorijos mentaliteto bruožus galima rekonstruoti iš Napoleono kampanijos metu sukurtų lietuviškų dainų tekstų. Juose juntama Apšvietos poetika ir optimistinė jos ideologija, taip pat Apšvietą atliepiantis sekuliarus garbės, jaunystės, beatodairiško narsumo, karžygiškumo etosas.

FORGOTTEN SILUETTES OF PEDAGOGY AND SCHOOLS IN THE ERA OF ENLIGHTENMENT

The upbringing of nobles at the Marian school in Marijampolė
at the end of the 18th – beginning of the 19th centuries

Dalius Viliūnas

Summary

The work investigates the public school organized by the Marian priests in Marijampolė in the last quarter of the 18th c. and first decades of the 19th c. It is affirmed that this was a middle level (sub district type) institution of learning that adhered to the traditions of classical, humanities education. The remaining documents bear witness to its individuality: independence (it was not subordinate to

the Education Commission), uninterrupted direction of education (patriotic orientation) and in the context of the period modern educational rules. The outlines of the latter are reconstructed relying on manuscript sources from the junction of the 18th-19th centuries (texts translated from the Polish language are provided). The problems of its practical implementation are discussed. The main task of the school, whose policies are discussed, was the education of the lower nobility. The hypothesis is raised that the Marian pedagogues were oriented to the progressive education institution of the enlightenment era – the college of the nobles. The analysis of the notes of the monastery school in Marijampolė allows one to grasp the psychological rudiments of the periods of the age, the originality of the concepts of childhood and youth. The Marian school no longer represented the baroque mentality.

DALIUS VILIŪNAS – humanitarinių mokslų daktaras, Kultūros, filosofijos ir meno instituto Lietuvos filosofijos istorijos skyriaus vadovas. Pagrindinės tyrinėjimų kryptys: Lietuvos filosofijos ir mokslo istorija, Apšvietos ir romantizmo periodų intelektualinė kultūra Lietuvoje.

Adresas: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Saltoniškių g. 58, Vilnius 08105.

El. paštas: *dviliunas@gmx.net*